

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

13.05 – КМР. 1697 «С» 2022.11.14.031 ПЗ

НУБІП України

МЕСТЕРОВ СЕРГІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ

2023 р.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Факультет землевпорядкування

УДК 332.2

ДОГОДЖЕНО ДО
Декан факультету ЗАХИСТУ Завідувач кафедри
землевпорядкування управління земельними
ресурсами

Т.О. Євсюков

ресурсами

« / » 2023 р. О.С. Дорош
« / » 2023 р.

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:
«Обґрунтування допустимого рівня концентрації
сільськогосподарських земель у територіальних
громадах»

Спеціальність 193 «Геодезія та землеустрій»
Спеціалізація виробнича
Магістерська програма охорона земель
Програма підготовки освітньо-професійна

Гарант освітньої програми
д.е.н., професор А.Г. Мартин

Керівник магістерської роботи

д.е.н., професор

О.С. Дорош

Виконав Є.В. Нестеров
КИЇВ – 2023

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Факультет землевпорядкування

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри
управління земельними ресурсами
д.е.н., проф. О.С. Дорош

«__» _____ 2023 року

ЗАВДАННЯ
ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ СТУДЕНТУ

Нестерову Сергію Олексійовичу

Спеціальність 193 «Геодезія та землеустрій»

Спеціалізація виробнича

Магістерська програма Охорона земель

Програма підготовки освітньо-професійна

Тема магістерської роботи: **«Обґрунтування допустимого рівня
концентрації сільськогосподарських земель у територіальних
громадах»**

Затверджена наказом ректора від 14.11.2022 р. № 1697"С"

Термін здачі слухачем завершеної роботи на кафедру за 10 днів до захисту
Вихідні дані до магістерської роботи – інформаційні матеріали
Держгеокадастру України, Державного комітету статистики України,
Мінагрополітики України, звітність за формою № 6-зем, економічні
паспорти територіальних громад.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1) Вивчити та опрацювати наявні методики оцінки рівня концентрації сільськогосподарських земель в окремих землекористувачів.

2) Ознайомитись із світовим досвідом у контексті концентрації сільськогосподарських земель в окремих землекористувачів.

3) Проаналізувати поточний рівень концентрації сільськогосподарських земель України в окремих землекористувачів в економічному, соціальному та екологічному аспектах.

4) Обґрунтувати допустимий рівень концентрації сільськогосподарських земель в окремих землекористувачів у територіальних громадах.

Дата видачі завдання «15» листопада 2022 року

Керівник магістерської роботи _____ О.С. Дорош

Завдання прийняв до виконання _____ С.О. Нестеров

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

РЕФЕРАТ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

Магістерська робота складається із: вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

Перший розділ роботи розкриває поняття концентрації сільськогосподарських земель в окремих землекористувачів та поняття інституцій колективної дії та сільськогосподарської кооперації. Опрацьовано та проаналізовано міжнародний досвід та проблематика в контексті концентрації сільськогосподарських земель.

У другому розділі вивчено та опрацьовано наявні методики оцінки рівня концентрації сільськогосподарських земель в окремих землекористувачів. Досліджено методологічні підходи до визначення рівня концентрації сільськогосподарських земель в окремих землекористувачів. Здійснено аналіз поточного рівня концентрації сільськогосподарських земель України в окремих землекористувачів в економічному, соціальному та екологічному аспектах. Обчислено концентрацію сільськогосподарських земель на території окремих територіальних громад.

У третьому розділі роботи наведено результати виконаних досліджень, а саме: здійснено оцінку економічних та соціальних ефектів від концентрації сільськогосподарських земель, обґрунтування переваг кооперації, а також обґрунтовано доцільність використання відносного показника концентрації при визначенні рівня концентрації сільськогосподарських земель та запропоновані індикатори допустимого рівня концентрації сільськогосподарських земель для кожного з відносних індикаторів.

У висновках до магістерської роботи вкотре наголошено на проблематиці та завданнях, що вирішувались у рамках цього дослідження, а також висвітлено основні результати одержані в ході дослідження.

Наведено ключові результати розрахунків здійснених у рамках дослідження.

Складовою частиною магістерської роботи зокрема є додатки.

Ключові слова: концентрації сільськогосподарських земель, сільськогосподарські землі, сільські громади, агрохолдинги, кооперації, інституції колективної дії, сільськогосподарські кооперативи, моделювання.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЩОДО КОНЦЕНТРАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ	16
1.1. Сутність поняття концентрації сільськогосподарських земель	16
1.2. Сільськогосподарська кооперація, як альтернатива концентрації сільськогосподарських земель в руках окремих землекористувачів	23
1.3. Міжнародний досвід та проблематика в контексті концентрації сільськогосподарських земель	33
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ВИЗНАЧЕННЯ КОНЦЕНТРАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ТА ЇХ ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ	38
2.1. Методологічні підходи до визначення рівня концентрації сільськогосподарських земель в окремих землекористувачів	38
2.2. Аналіз поточного рівня концентрації сільськогосподарських земель України в окремих землекористувачів в економічному, соціальному та екологічному аспектах	44
2.3. Обчислення рівня концентрації сільськогосподарських земель в окремих землекористувачів для окремих територіальних громад	50
РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЕФЕКТІВ КОНЦЕНТРАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ТА ОБҐРУНТУВАННЯ ДОПУСТИМИХ РІВНІВ ЇХ КОНЦЕНТРАЦІЇ	59
3.1. Оцінка економічних та соціальних ефектів від концентрації сільськогосподарських земель, обґрунтування переваг кооперації	59

3.2. ОБҐРУНТУВАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВІДНОСНОГО
ПОКАЗНИКА КОНЦЕНТРАЦІЇ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ РІВНЯ КОНЦЕНТРАЦІЇ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ТА ЇЇ ДОПУСТИМОГО РІВНЯ

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ _____ **78**

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ _____ **81**

ДОДАТКИ _____ **90**

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

ВСТУП

У сучасному світі відбуваються складні та суперечливі процеси, які суттєво впливають на всі аспекти функціонування та розвитку глобальної спільноти. Один із ключових змін у цьому контексті - перегляд ролі багатства в житті країн. Нині багатство стає не лише інструментом економічної потужності, але і засобом гарантування безпеки та сталого розвитку економіки.

На глобальному рівні спостерігається позитивні процеси, такі як зростання світового багатства, активний обмін ресурсами між країнами, полегшення міжнародних відносин і встановлення добросусідських контактів, що сприяє зменшенню конфліктів та інших напруг у міжнародних стосунках.

Проте, ці позитивні тенденції супроводжуються ризиками і загрозами, пов'язаними зі складністю світових подій. Нове століття відкриває нові можливості, але й вимагає врахування різноманітних ризиків і викликів, які можуть вплинути на сталий розвиток країн.

Важливо відзначити, що вищеописані глобальні процеси сильно залежать від доступності та використання різних видів ресурсів, які включають природні ресурси, фінансові ресурси, територіальні активи та інші. Ці ресурси є важливим джерелом розвитку країн. Наприклад, природні ресурси формують природне багатство країни, яке потребує ретельного економічного аналізу та налагодження ефективних механізмів їхнього використання для забезпечення сталого розвитку нації в цілому.

На основі попередніх наукових досліджень, які були проведені у період з 90-х до початку 2000-х років, було встановлено, що природне багатство, навіть без врахування окремих важливих природних ресурсів (таких як водні, атмосферні та природно-рекреаційні), становить приблизно одну третину загального національного багатства країни. Однак показники розрахунку природного капіталу, які представляли різні дослідники, значно

відрізнялися - від сум, виміряних у сотнях мільярдів гривень, до десятків трильйонів гривень, і в окремих випадках, навіть сотень трильйонів гривень. Це відповідало ніби не науковому поняттю багатства, яке охоплює актуальний та доступний капітал, і суперечило сучасним світовим оцінкам загального природного багатства, які свідчать, що на початку XXI століття природне багатство світу не перевищувало 25 трильйонів доларів США.

Така розбіжність оцінок перш за все виникала з теоретично-методологічних недоліків, таких як відсутність чітких визначень та методологічної узгодженості, а також неясності у визначенні понять, таких як природні ресурси, природно-ресурсний потенціал, природний капітал та природне багатство. Це призвело до недосконалості методик оцінки природного капіталу та недостатньо обґрунтованих розрахунків. Більшість цих досліджень ігнорувала регіональний аспект і використовувала узагальнені та недостатньо обґрунтовані показники у географічному розрізі.

Наприклад, Українська Академія Наук провела оцінку природного багатства країни, яке складається з її національного багатства. Від того часу було суттєво переглянуто методологічні підходи та підходи до визначення цінності цього багатства. Дохідний підхід став домінуючим, і методи оцінки природних ресурсів на основі валової продукції та витратних методів втратили свою актуальність.

Отже, проведене дослідження природного багатства оцінило його загальну вартість, яка складала приблизно 1,6 трлн доларів США на внутрішньому рівні та 5,0 трлн доларів США за світовими цінами. Проте ця оцінка, в сутності, була скоріше вартісною оцінкою природних ресурсів, а не економічною оцінкою природного багатства як потенціалу для використання в національному господарстві.

Це дослідження, хоча воно мало свою цінність у свій час, не відповідає сучасним вимогам та економічним реаліям. Тому основним завданням для наукових досліджень є обґрунтований розрахунок вартості

природного багатства України. Наступним кроком є визначення регіонального розподілу природного багатства у кожному регіоні, що дозволить отримати комплексне уявлення про сучасний стан та ефективне використання природних ресурсів як складової національного багатства.

Одним з природних багатств України є сільськогосподарські землі й характерним для їх використання є зростання їх концентрації в окремих землекористувачів. Звідки існує потреба обґрунтувати допустимий рівень концентрації сільськогосподарських земель у територіальних громадах?

Спільно з прискореним розвитком сільських та міських територій виникають проблеми, пов'язані з власністю та використанням сільськогосподарських земель. Земля є важливим ресурсом, який впливає на економічний, екологічний та соціокультурний розвиток. Однак збереження балансу між приватною власністю, суспільними інтересами, а також сталим використанням сільськогосподарських земель стає складним завданням в умовах зростаючого попиту на цей ресурс.

Ця проблема стає найбільш актуальною в контексті розширення територіальних громад, де об'єднуються сільські та міські території. Наявність належного правового та регуляторного фреймворку для обміну земельними ділянками та контролю за їхнім використанням стає вирішальною для забезпечення сталого розвитку громад та збалансованого розподілу земельних ресурсів.

Наше дослідження акцентує на актуальності питання та необхідності дослідження допустимого рівня концентрації сільськогосподарських земель у територіальних громадах. Дослідження спрямоване на аналіз різних аспектів цього питання, визначення факторів, що впливають на рішення та впровадження відповідних регулятивних механізмів, і дослідження їх впливу на розвиток сільського господарства, сільських громад та суспільства в цілому.

Це дослідження покликане внести важливий внесок в розуміння проблеми обґрунтування допустимого рівня концентрації сільськогосподарських земель та розробки рекомендацій для політик і регуляторів, спрямованих на створення більш ефективної та справедливої системи управління земельними ресурсами.

Розглядаючи сутність питання, дослідження спрямоване на визначення оптимального балансу між правом власності та громадськими інтересами. Враховуючи різноманітні аспекти, такі як економічні, соціокультурні, екологічні та географічні, ми можемо сформулювати обґрунтовані рекомендації для формування політики, яка б сприяла сталому розвитку сільського господарства та забезпеченню благополуччя населення.

Доцільно також здійснити аналіз міжнародного досвіду та передових практик у галузі регулювання концентрації сільськогосподарських земель, що допомагає інсайтами та порівняльними даними для формування рекомендацій. Зробивши аналіз національних та міжнародних прикладів, ми можемо виділити найкращі практики та враховувати їх при розробці політики національного рівня.

Наше дослідження є важливим у контексті сталого розвитку, збалансованого використання земельних ресурсів та підтримки сільських громад. Результати цього дослідження можуть мати важливий вплив на формування політики та прийняття рішень, спрямованих на забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського сектору та підвищення якості життя населення.

Об'єктом дослідження є сільськогосподарське землекористування територіальних громад.

Предмет дослідження – концентрація сільськогосподарських земель в окремих землекористувачів у територіальних громадах.

Мета дослідження – обґрунтувати допустимий рівень концентрації сільськогосподарських земель в окремих землекористувачів у територіальних громадах, що сприяє сталому розвитку сільськогосподарського землекористування.

Методи дослідження. Для досягнення основної мети та вирішення поставлених завдань у процесі виконання магістерської роботи були використані різні методи дослідження та аналізу. Серед них варто виділити наступні:

1. **Абстрактно-логічний метод:** Використовувався для аналізу та систематизації теоретичних концепцій та ідей, які стосуються предмету дослідження. Цей метод допоміг розробити теоретичну базу та логічний каркас роботи.

2. **Теоретичного узагальнення і порівняння:** Застосовувався для аналізу наукових праць, літературних джерел та інших документів, з метою встановлення ключових теоретичних положень та проведення порівняльних аналізів. Цей метод дозволив розширити знання та розуміння предмету дослідження.

3. **Розрахунковий метод:** Використовувався для проведення розрахунків, оцінок та моделювання різних сценаріїв на основі зібраних даних та теоретичних концепцій. Це дозволило отримати конкретні числові результати та аналітичні висновки.

4. **Порівняльний аналіз і оцінка:** Використовувався для зіставлення різних аспектів та альтернативних підходів, що допомогло визначити переваги та недоліки різних рішень та підходів.

Загалом, використання цих методів дозволило здійснити комплексний аналіз предмету дослідження та отримати висновки, які допомогли досягти мети магістерської роботи та вирішити поставлені завдання.

Актуальність дослідження визначається наступними факторами:

1. Реформа децентралізації: Хоча адміністративно-територіальна реформа в Україні є завершеною, сама ж реформа децентралізації залишається надзвичайно актуальною. Зокрема, в її рамках прийнято рішення, що управління сільськогосподарськими землями передаються на місцевий рівень, зокрема, до територіальних громад. Це створює необхідність в обґрунтуванні оптимальних обсягів та розподілу сільськогосподарських земель для забезпечення сталого розвитку громад.

2. Збереження природних ресурсів: Концентрація сільськогосподарських земель великими агрохолдингами може призвести до неконтрольованого використання земельних ресурсів, що негативно впливає на природне середовище. Дослідження допоможе визначити оптимальний рівень концентрації для забезпечення сталого використання природних ресурсів.

3. Економічна ефективність: Оптимальний розподіл сільськогосподарських земель може сприяти підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва та розвитку сільських громад. Дослідження може допомогти визначити економічно доцільний розподіл земельних ресурсів.

4. Соціальна справедливість: Забезпечення доступу до сільськогосподарських земель для маленьких фермерських господарств та сільських жителів є важливим аспектом соціальної справедливості. Дослідження може визначити, як забезпечити рівноправний доступ до землі в територіальних громадах.

5. Політичне управління: Прозоре та обґрунтоване управління сільськогосподарськими землями сприяє зміцненню локальної демократії та політичного участі. Дослідження може надати основу для розробки політичних стратегій та регулювань у цій сфері.

НУБІП УКРАЇНИ

Зважаючи на ці аспекти, дослідження щодо обґрунтування допустимого рівня концентрації сільськогосподарських земель у територіальних громадах має важливе значення для сталого розвитку, економічної ефективності, соціальної справедливості та політичного управління у сільських регіонах.

Наукова новизна полягає у подальшому розвитку методологічних положень, які дозволяють визначати рівень концентрації сільськогосподарських земель окремими землекористувачами та обґрунтуванні його допустимого рівня.

Практичне значення. Отримані результати дослідження можуть бути використані при плануванні землекористування територіальних громад, формуванні стратегії їх розвитку та прийнятті рішень територіальними громадами щодо надання в користування земель комунальної власності.

Структура роботи: вступ, теоретична частина, аналітична частина, дослідна частина, список використаної літератури, додатки

НУБІП УКРАЇНИ

НУБІП УКРАЇНИ

НУБІП УКРАЇНИ

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЩОДО КОНЦЕНТРАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

1.1. Сутність поняття концентрації сільськогосподарських земель

Для розкриття сутності поняття «концентрація земель» існує потреба в з'ясуванні сутності поняття «концентрація сільськогосподарського виробництва» під яким необхідно розуміти: «зосередження землі, засобів виробництва, робочої сили й обсягу виробництва продукції на одних і тих же підприємствах, що зумовлює збільшення їх розмірів» [1].

Для більш глибокого аналізу рівня концентрації виробництва в сільському господарстві можна використовувати показники, пов'язані з вартістю основного та оборотного капіталу, які знаходяться на балансах підприємств. Якщо в активах підприємств відображається вартість земельних ресурсів, то основними показниками концентрації виробництва можуть бути розмір авансованого капіталу і обсяг виробництва сільськогосподарської продукції [1].

Хоча поняття концентрації виробництва має схожі риси з поняттям інтенсивності, вони не є ідентичними. Обидва визначення стосуються зосередження авансованого капіталу на підприємствах та виробництва сільськогосподарської продукції. Відмінність полягає в тому, що концентрація виробництва вимірюється загальним розміром авансованого капіталу та обсягом виробництва продукції, тоді як інтенсивність відображає зосередження авансованого капіталу на одиницю земельної площі. Таким чином, обидва ці поняття доповнюють одне одне і надають можливість проводити більш глибокий аналіз факторів, що впливають на ефективність сільськогосподарського виробництва [1].

Необхідно розрізняти абсолютний та відносний рівні концентрації виробництва. Абсолютний рівень концентрації визначає середній розмір аграрних підприємств за певним показником, і його доцільно розглядати для

окремих видів таких підприємств: селянських (фермерських) господарств, сільськогосподарських товариств з обмеженою відповідальністю та інших видів товариств, приватних аграрних підприємств, виробничих сільськогосподарських кооперативів, як національному рівні, так і на рівні окремих адміністративних регіонів. Відносний рівень концентрації визначається відсотковою часткою великих підприємств за певним показником у загальній кількості аграрних підприємств певного юридично-правового статусу [1].

Звідси показники розміру сільськогосподарських підприємств (йдеться про: площу сільськогосподарських угідь включаючи й орендовану землю; авансований капітал такого підприємства, взятий разом із орендованим майном; обсяг виробництва сільськогосподарської продукції та її продажу; середньооблікова чисельність працівників на підприємстві в еквіваленті повної зайнятості) водночас розглядаються як показники концентрації сільськогосподарського виробництва [1].

Це досить важливо в контексті економічного піднесення сформованих в Україні територіальних громад. Зростання рівня концентрації виробництва відбувається позитивно для економіки до певного моменту, за яким подальше збільшення призводить до зменшення продуктивності. Великі підприємства, які перевищують цю критичну межу, зіштовхуються з ускладненим управлінням виробництвом, зростанням транспортних витрат, погіршенням контролю над якістю виконання робіт і дотриманням технології. Окремим аспектом, який протидіє надмірній концентрації, є вимоги екологічної безпеки. Це особливо стосується великих тваринницьких комплексів, які можуть впливати негативно на довкілля.

Тому дуже важливо знайти оптимальний рівень концентрації виробництва. Вирішення цієї проблеми полягає в визначенні раціональних розмірів сільськогосподарських підприємств з різною спеціалізацією, враховуючи їх юридичний статус та особливості регіонального зонування.

Під час періоду реформування сільського господарства в Україні від грудня 1999 року до 2000 року спостерігається явище деконцентрації виробництва, коли на основі колишніх колгоспів створювалися нові підприємства, які часто функціонували в умовах приватної власності.

Загалом, цей процес мав об'єктивний характер і спрямований на досягнення позитивних результатів за рахунок не лише впровадження приватної власності, але й розподілу надмірно великих колгоспів. У майбутньому очікувалося подальше збільшення рівня абсолютної концентрації виробництва, перш за все завдяки посиленню матеріально-технічій бази сільськогосподарських підприємств. У 2002 році в багатьох з них ця база була досить слабкою. Також очікувалося зростання обсягів виробництва і продажу сільськогосподарської продукції.

Концентрація виробництва, як висвітлено, є в основному ресурсною концентрацією, оскільки полягає у зосередженні ресурсів на декількох підприємствах. Окрім ресурсної концентрації, для ринкової економіки також характерна економічна концентрація. Давайте розглянемо цю тему більш детально.

В Україні існує проблема неефективного розподілу сільськогосподарських земель між різними суб'єктами господарювання, і ця ситуація не має чіткого законодавчого регулювання. Ступінь концентрації земель за їх площею значно коливається, і великі сільськогосподарські виробники та агрохолдинги мають значну кількість сільськогосподарських земель у своєму користуванні.

Під час проведення земельної реформи, за підтримки держави, відбулася реструктуризація колективних сільськогосподарських підприємств. Тим самим виникла необхідність розглянути інші організаційно-правові форми господарювання. Велика кількість підприємств, які накопичили значні кошти в різних сферах господарської діяльності та

мають доступ до банківських кредитів, сприяла їх переходу до сфери аграрного бізнесу.

Також важливою стала зміна підходу до купівлі-продажу сільськогосподарських земель на корпоративні торги, які сприяють формуванню агропромислових компаній, відомих як агрохолдинги.

Основним активом цих компаній стає орендована від держави або селян-пайовиків земля. В результаті таких змін сільські території перетворилися на центри комерційних операцій стосовно орендованих сільськогосподарських земель, і власник агрохолдингу визначає рівень добробуту населення в селах

[2; с. 39].

Натомість завдяки такій активній комерційній спрямованості, агрохолдинги часто зосереджуються на досягненні прибутковості і примноженні капіталу їхніх засновників, замість забезпечення загального благополуччя та розвитку сільських територій [3].

Формування агропромислових компаній в Україні відбувалося поетапно і відзначалося низкою важливих процесів протягом років 2005-2010. Ці компанії стали розвиватися завдяки кільком ключовим факторам, таким як не публічне розміщення акцій, консолідація земельних ресурсів, доступи до фінансування і інші. В цей період у 2006 році було відновлено легітимність створення агропромислових компаній на законодавчому рівні за Законом України «Про холдингові компанії в Україні» [4].

Варто розглянути, наскільки ці процеси відповідали інтересам держави. На наступних етапах, зокрема у період з 2010 по 2015 роки, на формування агропромислових компаній в Україні вплинули такі основні фактори:

1. «Завдяки консолідації земельних ресурсів зросли обсяги виробництва сільськогосподарської продукції.

2. Використання новітніх технологій стало більш поширеним у сільському господарстві.

3. Появилися інтегровані структури, які поєднують виробництво з подальшою переробкою сільськогосподарської продукції.

4. Збільшилася інтеграція виробництва з можливістю експорту сільськогосподарських товарів.

5. Агрпромилові компанії зверталися до міжнародних фінансових організацій для приваблення кредитів» [5].

Але починаючи з 2016 року, доступ до кредитних ресурсів був обмежений, і технологічний розвиток відбувався повільніше. Також спостерігалось банкрутство кількох агропромислових компаній.

Розвиток подій свідчить про те, що формування та функціонування агрохолдингів відбувалися несистематично, без відповідного втручання держави та необхідного інституційного та соціально-економічного супроводу для забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Зрозуміло, що в умовах ринкової економіки держава не може втручатися безпосередньо у виробничі процеси. Проте, контроль над станом земельних ресурсів і їх охороною потрапляє під її компетенцію. Сьогодні процес використання сільськогосподарських земель практично не підлягає належному контролю [5].

В Україні стрімко розвивається сектор великотоварного сільськогосподарського виробництва, який спрямований на експорт і включає в себе впровадження нових технологій, посилення внутрішнього ринку завдяки росту виробництва та розширення відкриття для зовнішніх ринків. Такий підхід дозволив залучати інвестиції з міжнародних фондів ринків, сприяти значним надходженням до державного бюджету та збільшувати продуктивність праці в сільському господарстві.

Наприклад, у 2000 році продуктивність праці на одного зайнятого в сільському господарстві становила 0,03 млн гривень, а в 2013 році вже досягла 0,2 млн гривень. Цей розвиток призвів до значного зростання іноземних інвестицій, зростання обсягів експорту сільськогосподарської

продукції з 1,5 мільярда доларів у 2000 році до 17,3 мільярда доларів у 2013 році [5].

Втім, разом із позитивними аспектами, такий розвиток призвів до ряду негативних наслідків. Він призвів до скорочення робочих місць у сільських районах, витіснення традиційних форм сільськогосподарського виробництва, зменшення чисельності худоби, монокультурності виробництва, виснаження родючості ґрунтів і погіршення екологічних аспектів землекористування.

Концентрація сільськогосподарських земель у власності та користуванні агрохолдингових компаній має негативний вплив на розвиток місцевих громад, оскільки призводить до значного зменшення можливостей зайнятості місцевого населення, впливає на скорочення доходів та обсягів надходжень до місцевого бюджету. Ця ситуація також сприяє відтоку людей зі сільських територій.

Оскільки велика частина земель знаходиться в оренді, економічні вигоди надаються перевагою перед дотриманням екологічних стандартів у землекористуванні. Тому визначення обґрунтованого рівня концентрації сільськогосподарських земель у руках окремих користувачів в межах територіальних громад стає ключовою метою цього дослідження, спрямованого на підтримку сталого розвитку сільськогосподарського землекористування.

Подібний аналіз розкриває, що, незважаючи на великий внесок агрохолдингів у розвиток сільськогосподарського сектору і збільшення виробництва сільськогосподарської продукції для експорту, існують значні виклики та наслідки для сільських територій та навколишнього середовища.

Збільшення продуктивності робіт у сільському господарстві та виробництво на експорт допомогли залучити іноземні інвестиції та підняли рівень державних надходжень. Однак збільшена механізація і технологізація такого сільськогосподарського виробництва призвели до скорочення

робочих місць в сільській місцевості, а це призвело до відтоку населення в міста і загального зниження зайнятості та доходів в сільських громадах.

Додатково, збільшення однорідності виробництва та витіснення традиційних форм господарювання виокремило кілька аспектів. Спрощене виробництво та зменшення різноманітності культур призвели до виснаження родючості ґрунтів та погіршення екологічних умов землекористування.

У цьому контексті, важливо ретельно балансувати впровадження нових технологій та розвиток сільськогосподарського виробництва на експорт з підтримкою інших форм господарювання, які сприяють збереженню земель, забезпеченню різноманітності культур та збереженню родючості ґрунтів, а також стимулюють розвиток сільських територій і підвищення благополуччя їхнього населення.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

1.2. Сільськогосподарська кооперація, як альтернатива концентрації сільськогосподарських земель в руках окремих землекористувачів

Один з ключових способів зниження концентрації

сільськогосподарських земель в руках обмежених користувачів полягає в

створенні сільськогосподарських обслуговуючих та виробничих

кооперативів на території громади, які є інституціями колективної дії. Ці

кооперативи виступають як колективні організації, спроможні забезпечити

раціональне використання сільськогосподарських земель і природних

ресурсів. Важливо відзначити, що при формуванні кооперативу прибутки та

збитки рівномірно розподіляються між всіма його членами. Одним із

інтересних аспектів є можливість створення кооперативів з власниками

землі, які здають свої земельні ділянки в оренду великим

сільськогосподарським товаровиробникам. Крім того, до таких структур

можуть приєднатися інші люди, які орендують земельні ділянки

комунальної власності. Це сприятиме створенню нових робочих місць в

громаді, пов'язаних зі сільськогосподарською діяльністю.

Важливо додатково наголосити на інституціях колективної дії та

наступних вивчених нами дослідженнях. Варто зауважити наукову роботу

Елінор Остром під назвою «Керування спільним. Еволюція інституцій

колективної дії», в якій вона відповідає на концепцію «Трагедії спільного»,

яка отримала популярність після публікації Гарретта Гардіна у 1968 році в

журналі *Science*. Згідно з цією концепцією, інтенсивне використання

обмежених природних ресурсів багатьма людьми в спільних інтересах

призводить до деградації природи. Наприклад, відомий приклад включає

пасовище, яке використовується багатьма скотарями. Важливо відзначити,

що це пасовище має обмежену можливість відновлення, і надмірне

пасовище не допомагає його повному відновленню. У відповідь на цю

проблему, існують два підходи: підтримувати стадо у незмінній кількості,

щоб ресурс міг відновитися, або максимізувати вилов ресурсу, щоб

одержати максимальний прибуток негайно, і взяти ризик втрати в майбутньому. Останню ситуацію Гардін описав як «Трагедію спільного» [6].

Для порівняння, Еліно́р Остро́м наводить приклад перевилову риби у водоймах при узбережжі Нової Англії. Остро́м зауважує, що рівень вилову в 1960-х роках був в 4 рази вищим, ніж сучасний рівень. Надмірний вилов риби призвів до значного зменшення популяції цих видів та банкрутства багатьох риболовних компаній. Вона наголошує, що ні приватизація, ні державний контроль не можуть надійно захистити природні ресурси від знищення. Замість цього, вона вважає, що ефективне використання природних ресурсів в довгостроковій перспективі може забезпечити спільноти, які спираються на інституції колективної дії [7].

В контексті цього питання, наукова праця Еліно́р Остро́м є важливою, оскільки вона розвиває ідею ефективного управління спільними ресурсами. Вона пропонує альтернативний підхід до управління ресурсами, який враховує потреби спільнот та можливість забезпечити сталість ресурсів.

Остро́м висуває концепцію інститутів колективної дії, що дозволяють спільнотам ефективно управляти ресурсами, зберігаючи їх на довгострокову перспективу. Вона надає приклади успішних спільнот, які змогли досягти сталого використання ресурсів, не зруйнувавши їх.

В контексті зазначеної "Трагедії спільного", Остро́м демонструє, що існують альтернативні шляхи до збереження природних ресурсів, і це можливо завдяки вивченню та врахуванню потреб та інтересів всіх сторін, а також завдяки створенню ефективних інститутів для спільного управління.

Отже, Остро́м вказує на важливість інститутів колективної дії для збереження природних ресурсів та показує, що це можливо навіть у випадках, коли традиційні методи контролю ресурсами можуть виявитися неефективними.

Повертаючись до земель комунальної власності в Україні відзначимо, що раніше за межами населених пунктів цих сільськогосподарських земель було недостатньо, оскільки більшість ділянок знаходилися у державній власності. Проте станом на 15 листопада 2019 року, в державній власності знаходилися 7,2 мільйона гектарів сільськогосподарських земель, що на 3,0 мільйона гектарів менше порівняно з початком 2017 року. Частина з цих земель передана в комунальну власність, хоча в масштабах країни цей обсяг не є значущим (близько 4% усіх сільськогосподарських земель), а інша частина приватизована [8].

З початку 2019 року набули чинності декілька правових актів, які розширюють повноваження територіальних громад та органів місцевого самоврядування у справах землекористування поза межами населених пунктів. Ці нові закони допоможуть зміцнити їхню здатність та сприяти переходу земель із державної власності в комунальну.

Один з таких законів – «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні» (№ 2498-VIII від 10 липня 2018 року). Цей закон врегулює наступні питання: передача земель колективної власності колишніх колективних сільськогосподарських підприємств до комунальної власності; завершення процесу паювання сільськогосподарських угідь до 2025 року, з обов'язковим передачею несільськогосподарських угідь в комунальну власність; можливість створення комунальних підприємств для закріплення лісосмуг у постійному користуванні громадами, оскільки ці лісосмуги віднесено до масивів земель сільськогосподарського призначення та надана можливість їхньої оренди; право орендарів масивів орендувати польові дороги, не обмежуючи доступ інших орендарів до земельних ділянок; можливість обміну земельними

ділянками, розташованими у масиві земель сільськогосподарського призначення, які перебувають у державній і комунальній власності [9, 10].

З набуттям чинності з 1 січня 2019 року змін внесених до земельного законодавства України розпочався процес переходу сільськогосподарських земель із колективної власності до комунальної власності, тобто власності територіальних громад. Цей крок сприяє формуванню земель комунальної власності та їх подальшій державній реєстрації, відкриваючи можливість для місцевих рад передавати ці землі в оренду або використовувати для інших громадських цілей.

Також внесені зміни до перехідних положень Земельного кодексу України відповідно до закону України № 2498-VIII. Відповідно до цих положень, сільськогосподарські землі колективних сільськогосподарських підприємств (КСП), діяльність яких припинена, розглядаються як власність

територіальних громад, на території яких вони розташовані, за винятком земельних ділянок, які перебували у приватній власності на день набуття чинності зазначеного закону. Цей законодавчий крок надає підставу для державної реєстрації права комунальної власності на земельні ділянки, сформовані за рахунок земель, які згідно з законом переходять до комунальної власності [9].

Згідно з Законом № 2498-VIII, передбачено, що до земель, які раніше належали до колективних сільськогосподарських підприємств (КСП) і тепер переходять у комунальну власність громад, включаються наступні категорії:

1. Сільськогосподарські угіддя, які раніше не були розпайовані між членами КСП.
2. Землі господарських дворів та інші несільськогосподарські угіддя, які не підлягали реєстрації.
3. Землі, на яких розташовані проєктні польові дороги та полезахисні лісосмуги [9].

Це означає, що територіальні громади, через їхні органи місцевого самоврядування, отримали право на розпорядження землями, які раніше належали КСП, оскільки згідно із чинним законодавством землі колективної власності, які не були розпайовані чи не підлягали розпайовуванню, тепер вважаються власністю територіальних громад.

Щодо процесу паювання сільськогосподарських угідь, відповідно до Методичних рекомендацій щодо порядку передачі земельних часток (паю) в натурі членам колективних сільськогосподарських підприємств і організацій, прийнятих 4 червня 1996 року (№ 47/172/48), варто відзначити, що цей процес стосувався головним чином ріллі. Багаторічні насадження, пасовища та сінокоси, як правило, залишалися нерозпайованими. Проте, з 1 січня 2019 року, ці землі переходять у власність громад, допомагаючи зміцнити комунальну власність на рівні територіальних громад [11].

Це відкриває нові можливості для розвитку територіальних громад в Україні, оскільки вони тепер мають власні земельні ділянки, які раніше належали колишнім колективним сільськогосподарським підприємствам (КСП). Проте, для втілення цих можливостей необхідно виконати кілька обов'язкових кроків, включаючи проведення інвентаризації земель, внесення інформації про сформовані земельні ділянки до Державного земельного кадастру.

В результаті цих дій створюється можливість для територіальних громад надавати земельні ділянки комунальної власності в оренду землекористувачам, які бажають приєднатися до сільськогосподарських кооперативів. Це може бути важливим інструментом для стимулювання сільськогосподарської діяльності та членства в кооперативах. Наголошується, що розмір орендної плати може бути важливим засобом управління земельними ресурсами на рівні місцевих громад.

Кілька вчених провели дослідження стосовно сільськогосподарської кооперації в Україні. Наприклад, В. Зіновчук вказує на доцільність

впровадження європейської моделі сільськогосподарської кооперації в Україні, яка передбачає співпрацю між фермерами та домогосподарствами з метою збільшення конкурентоспроможності на ринку [12]. Він вбачає необхідність адаптації українського сільськогосподарського

кооперативного руху до вимог Всесвітньої організації торгівлі, а також підкреслює важливість співпраці між кооперативами, включаючи формування вторинних кооперативів [13].

А. Кудінов досліджував аспекти кредитного обслуговування сільськогосподарських кооперативів, їх основні принципи, правові аспекти та вплив привласнення кредитних ресурсів на сільське господарство [14].

Для ефективного розвитку сільськогосподарської кооперації на території територіальної громади, необхідно вивчити сутність поняття сільськогосподарського кооперативу, а також ознайомитися із різними

видами таких кооперативів. Також важливо зрозуміти процес створення та функціонування сільськогосподарських кооперативів, визначити кількість та спеціалізацію кооперативів, які відповідно до стратегії розвитку громади слід створити.

Термін «сільськогосподарський кооператив» отримав своє визначення в статті 1 Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію" і визначається як юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції.

Вони добровільно об'єдналися на основі членства для здійснення спільної господарської та іншої діяльності, пов'язаної з виробництвом, переробкою, зберіганням, збутом, реалізацією продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва чи рибництва, а також постачанням засобів виробництва і

матеріально-технічних ресурсів для членів кооперативу та наданням послуг з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування [15].

Закон встановлює два основних типи сільськогосподарських кооперативів: виробничі та обслуговуючі. Різниця між ними полягає в наступному: виробничі кооперативи об'єднують виключно фізичних осіб.

Кожен член такого кооперативу, крім оплати членських внесків та паяного внеску, також зобов'язаний брати участь у виробничому процесі своєї

галузі. Ситуація інша для обслуговуючих кооперативів, оскільки вони можуть приймати як фізичних, так і юридичних осіб у свої ряди. Такі кооперативи надають послуги, спрямовані на зменшення витрат та

збільшення доходів своїх членів у процесі сільськогосподарської діяльності

та захист їхніх економічних інтересів. Обслуговуючі кооперативи діляться на кілька підтипів, таких як переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі та інші [15].

Будь-який сільськогосподарський кооператив є юридичною особою,

яка формується в наступному порядку: 1) створення ініціативної групи з метою розпочати процедуру реєстрації; 2) розроблення ініціативною групою концепції діяльності кооперативу; 3) визначення назви та

юридичної адреси кооперативу; 4) підготовка статуту кооперативу; 5)

проведення установчих зборів, на яких приймається рішення про створення

кооперативу й затверджується його статут; 6) подання необхідних

документів для державної реєстрації кооперативу; 7) виготовлення печатки

та відкриття банківського рахунку; 8) розроблення і затвердження Правил

внутрішньогосподарської діяльності [16].

Згідно з Законом України "Про сільськогосподарську кооперацію," визначається поняття "асоційований член," який є потенційним інвестором у кооперативі та сприяє його розвитку. Ця особа, як юридична або фізична,

не зобов'язана брати активну участь у кооперативній діяльності, але набуває

статусу асоційованого члена і має право на консультаційний голос і частку

прибутку на пай. В разі реорганізації, ліквідації або припинення діяльності

кооперативу, асоційованому члену надається першочергове право на

одержання своєї внесеної майнової частки. Зазвичай в сільських громадах

активні фермери, які підтримують ініціативи громади, можуть виділити кошти для створення кооперативу та стати асоційованими членами, не беручи участь у повсякденній діяльності кооперативу [17]. Такий підхід дозволяє залучати інвесторів та партнерів для спільних проектів у сільськомусподарському секторі, сприяючи розвитку громад та підвищенню ефективності господарювання.

Діяльність кооперативів повинна спиратися на основні принципи, що визначають їх функціонування:

1. Добровільне і відкрите членство: Кооперативи відкриті для всіх, без обмежень стосовно статі, політичних переконань, соціального статусу, раси чи релігії. Кожна зацікавлена особа, здатна користуватися послугами кооперативу та виконувати свої обов'язки, має можливість стати членом.

2. Демократичний контроль: Кооперативи функціонують на демократичних засадах. Їхню діяльність контролюють та керують їхні власні члени, які беруть активну участь в прийнятті рішень та встановленні політики. Передбачається рівність у правах членів при голосуванні.

3. Участь членів в економічній діяльності: Основний капітал кооперативу знаходиться під контролем його членів, частка яких є спільною власністю. Члени кооперативу мають можливість отримувати частину прибутку, пропорційно їхній участі та внескам у діяльність кооперативу.

4. Самоуправління і незалежність: Кооперативи функціонують як автономні організації самопомоги. Вони діють автономно при укладенні угод із іншими організаціями та залученні зовнішнього капіталу, залишаючи контроль у руках своїх членів.

5. Професійна підготовка, освіта та інформація: Для ефективного розвитку кооперативів, вони фінансують освіту та навчання менеджерів, співробітників та обраних представників. Також вони активно інформують громадськість про переваги та сутність кооперації.

6. Співпраця між кооперативами: Кооперативи співпрацюють для зміцнення кооперативного руху. Вони співпрацюють із іншими кооперативами на різних рівнях, включаючи місцевий, регіональний, національний та міжнародний, з метою підтримки інтересів своїх членів.

7. Турбота про громади: Кооперативи працюють на користь сталого розвитку громад, не порушуючи політику, погоджену зі своїми членами. Вони враховують економічні та соціальні потреби громад, в яких вони діють, сприяючи їхньому розвитку.

Ці принципи становлять основу функціонування кооперативів та сприяють їхньому успішному розвитку в різних сферах господарської діяльності [18].

Цікавий приклад інституції колективної дії можна знайти в Німеччині, де існує ініціатива, відома як "Солідарне сільське господарство." Ця ініціатива об'єднує сільськогосподарські підприємства, що виробляють продукцію, та приватні домогосподарства, що споживають цю продукцію. Ці об'єднання створюють економічні співтовариства, які враховують індивідуальні потреби людей і одночасно дбають про збереження природного середовища. Учасники цих груп зобов'язані сплачувати фіксовану щомісячну суму в спеціальний фонд або підприємство, яка покриває передбачувані щорічні витрати, пов'язані з сільськогосподарським виробництвом.

Цей підхід дає можливість сільськогосподарським виробникам займатися своєю діяльністю незалежно від ринкових обмежень та враховувати при цьому екологічні аспекти, зокрема збереження родючості ґрунтів. З іншого боку, споживачі мають можливість отримувати свіжі продукти, такі як хліб та сир, та спостерігати, як їх вибір продуктів сприяє соціальній взаємодії, збереженню природи та біорізноманіттю, а також впливає на формування культурного ландшафту і розвиток сталого сільського господарства.

Такий підхід сприяє формуванню взаємної відповідальності між виробниками та споживачами. Кожне домогосподарство передплатує за майбутній врожай та забезпечує закупівлю продукції. Отже, відповідальність, ризик, витрати та вигідність розподіляються між усіма учасниками цієї ініціативи [19].

Вазначений приклад є цікавим і дієвим для збереження традиційного фермерства, яке стає неконкурентоспроможним на глобальному ринку. Ініціативи, подібні до нього, наразі успішно розвиваються в багатьох розвинених і багатих суспільствах. Однак, в сучасних умовах України варто розглядати можливості побудови стратегії розвитку, яка базуватиметься на об'єднанні виробників сільськогосподарської продукції в кооперативи.

До того, як ця модель буде впроваджена повномасштабно, уряд надавав фінансову підтримку сільськогосподарським кооперативам.

Програма фінансової підтримки передбачала відшкодування сільськогосподарським кооперативам 70% від вартості придбаної техніки та обладнання, яка фінансувалася за рахунок банківського кредиту. Проте ця форма фінансування була обмеженою, і на кожен кооператив передбачалося виділити суму до 3 мільйонів гривень. Загалом було сплановано виділити 60 мільйонів гривень для розвитку сільськогосподарських кооперативів. За прогнозами Міністерства економіки, цією державною фінансовою підтримкою мали скористатися не менше 20 кооперативів для придбання близько 100 одиниць техніки та обладнання [20].

1.3. Міжнародний досвід та проблематика в контексті концентрації сільськогосподарських земель

Процес концентрації земель на сучасний момент продовжує набирати обертів. За даними Land Matrix, площа землі, яка потрапила під значні іноземні інвестиції, становить майже 50 мільйонів гектарів. Майже третина цієї площі була придбана протягом останніх 5-6 років. У той же час спостерігаються відмінності у захопленні та консолідації земель у різних регіонах світу.

Згідно з викладеною тезою про кореляцію між рівнем соціально-економічного розвитку, моделями та наслідками концентрації земель, країни Африки виходять на передній план, за ними слідують менш розвинені країни Азії та Латинської Америки. Характерним явищем, що супроводжує процес концентрації, є «іноземізація» земельної власності, коли місцеві ресурси переходять під повний контроль іноземних інвесторів, а часом навіть урядів [21].

За даними, які вже було згадано у Land Matrix, Африка залишається найбільш постражданим континентом, з 422 укладеними угодами про сільське господарство на загальну площу майже 10 мільйонів гектарів. За даними ЗМІ, лише на Південному континенті Африки, на південь від Сахари, в останні роки понад 60 мільйонів гектарів землі було включено в нові сільськогосподарські інвестиції [22].

Отже, у той час, коли практично усю виробництва використовується для задоволення продовольчих і енергетичних потреб інших країн, містечке населення, вигнане зі своїх земель, втрачає можливість забезпечувати себе їжею і підтримувати свою культуру [23]. Лише в період з 2006 по 2012 роки до процесу інвестування були залучені країни, такі як Гана, Конго, Сьєрра-Леоне, Ліберія, Гвінея, Нігерія та Сенегал, які передавали земельні ділянки розміром від 500 тисяч до 1,7 мільйона гектарів [24]. Масштаби та

інтенсивність цього процесу призвели до того, що неурядові організації та експерти почали говорити про новий розподіл або боротьбу за Африку.

Також важливо враховувати регіональну специфіку. Зокрема, деякі дослідження вказують на розширення впливу південноафриканських фермерів. Ініціативи розпочалися в кількох країнах, таких як Замбія та Мозамбік, і до 2010 року велися обговорення щодо придбання земель з урядами 22 африканських країн [25].

У регіоні Азії маємо другий за розміром обсяг угод, а саме 305 угод, які охоплюють 4,9 мільйона гектарів. Наприклад, у Південно-Східній Азії спостерігаються радикальні зміни в землекористуванні, коли землі, раніше використовувані для вирощування продуктів харчування, перетворюються на землі для виробництва біопалива, а лісові угіддя стають основою виробництва біопалива або експортованих продуктів харчування [26].

У Латинській Америці було укладено 146 угод, охоплюючи площу 4,5 мільйона гектарів [27]. При аналізі особливостей процесів, які мають місце в цьому регіоні, включаючи "іноземізацію" та розширення за межі сфери продовольчого сектору, дослідники акцентують увагу на ролі «внутрішньорегіональної концентрації» в уламку власності, який належить національним компаніям [28].

В Європі також нарастають проблеми землекористування, навіть якщо їх розподіл є нерівномірним у різних країнах. Згідно з дослідженням комітету Європарламенту з розвитку сільського господарства, «захоплення земель в межах ЄС найбільше актуальне в державах-членах Східної Європи, з основними проблемними зонами, такими як Румунія, Болгарія, Угорщина та Польща» [29].

Звідси, як приклад, дослідження, проведені в Румунії, підтвердили високий рівень поляризації, оскільки малі індивідуальні фермерські господарства з обмеженими фінансовими ресурсами співіснують з великими агропідприємствами. У 2013 році великі підприємства складали лише 0,45%

від усіх фермерських господарств та володіли 48% сільськогосподарських земель. Тим часом середні господарства, які вважаються найбільш оптимальними в економічному та соціальному плані (власність від 5 до 10 гектарів, від 10 до 50 гектарів і від 50 до 100 гектарів), становили лише 6,7% від усіх господарств. Це призвело до зниження життєвого рівня на сільській місцевості, поширення бідності та соціальної відокремленості [30].

Дослідження, проведене комітетом Європарламенту з розвитку сільського господарства, також вказує на те, що ця тенденція, хоча і має обмежений обсяг порівняно з іншими регіонами світу, має тенденцію до поширення. У Європейському Союзі прозорість стосовно великих земельних угод є недостатньою, і процес концентрації впливає на різні суб'єкти, викликаючи значну політичну та соціальну тривожність.

Серед негативних наслідків можна виділити наступні:

1. Захоплення сільськогосподарських угідь у поєднанні з високими капітальними витратами сільського господарства ЄС призводить до виходу з ринку малих сільськогосподарських господарств і перешкоджає молодим та мотивованим фермерам у вступі на цей ринок.

2. Цей процес призводить до заміни європейської моделі сімейного землеробства великими корпоративними сільськогосподарськими підприємствами, що негативно впливає на європейський продовольчий суверенітет та місцеву культуру харчування і можливо загрожує європейській продовольчій безпеці у майбутньому.

3. В контексті тривалих процесів відступу в сільських районах, масштабні земельні угоди, через контроль, приватизацію і/або управління природними ресурсами, стали активним фактором подальшого послаблення соціально-економічної життєздатності сільського сектора.

4. Крім того, цей процес призводить до деградації ґрунтів та навколишнього середовища, оскільки відбувається заміна моделі різноманітного сімейного землеробства. Крім того, цей процес призводить до

деградації ґрунтів та навколишнього середовища, оскільки відбувається заміна моделі різноманітного сімейного землеробства, заснованої на здорових аграрних практиках, індустріальною сільськогосподарською системою, яка сильно залежить від вирощування одного виду культур і інтенсивного використання хімічних добрив [30].

Крім того, цей процес призводить до деградації ґрунтів та навколишнього середовища, оскільки відбувається заміна моделі різноманітного сімейного землеробства, заснованої на здорових аграрних практиках, індустріальною сільськогосподарською системою, яка сильно залежить від вирощування одного виду культур і інтенсивного використання хімічних добрив.

«Зелені захоплення» є популярними в Європі і включають захоплення земельних ділянок з метою реалізації стратегій, спрямованих на пом'якшення змін клімату, таких як вуглецеве збереження через лісовзбереження та виробництво відновлюваних джерел енергії. Яскраві приклади цієї тенденції можна знайти в Німеччині та Італії.

Наприклад, в Німеччині з 1991 по 2012 рік кількість фермерських господарств майже зменшилася вдвічі, з 541 000 до 287 500 (для господарств понад 5 гектарів), незважаючи на те, що після об'єднання багатьох великих кооперативних господарств на сході Німеччини розпались. З 2007 по 2010 рік кількість господарств із площами менше 100 гектарів зменшилася, тоді як кількість господарств, що перевищують 100 гектарів, зростає. І це сталося навіть при загальному зменшенні сільськогосподарських земель у Німеччині. Експерти пояснюють зменшення кількості господарств із площами менше 100 гектарів та зростання вартості землі збільшенням комерційного виробництва біоенергії (головним чином біогазу), що пов'язане з законом про відновлювальну енергію, спрямованим на підтримку сектору» [31].

В Італії негативний вплив впровадження відновлюваної енергетики особливо помітний у регіоні Сардинія. Тут, завдяки будівництву сонячних

електростанцій, порушуються права місцевих громад на виробництво продуктів харчування та безпечний доступ до землі, а також споживаються фінансові ресурси, які повинні були б підтримувати сільське господарство [32].

Іншим важливим трендом є «денатуралізація» або процес змін у структурі використання землі, що включає в себе заміщення зон, де здійснюється традиційне сільське господарство, котеджами та міською забудовою, а також об'єктами для туристичної діяльності. Франція – приклад країни, в якій щороку втрачається понад 60 тисяч гектарів сільськогосподарських угідь на користь будівництва доріг, супермаркетів, міського розширення та парків для відпочинку. Цей процес особливо помітний в районах, що прилягають до узбережжя Середземномор'я, де сільськогосподарські угіддя становлять менше 20% від загальної площі.

Перетворення сільськогосподарських земель на міські призводить до значного зростання їх вартості [33].

Ситуацію в Франції загострює також конкуренція між фермерами за земельні ділянки, яка посилюється завдяки положенням Європейської аграрної політики щодо зв'язку між розміром земельних володінь та отриманням підтримки, а також через спекуляції через високу вартість землі.

У пострадянській Євразії, включаючи Україну, іноземні компанії змогли заволодіти значними площами земель через радикальні соціально-економічні зміни, недостатню інформованість населення та відсутність належної законодавчої бази. Україна, зокрема, має свої особливі виклики у цьому контексті, оскільки перехід від колективної до приватної власності супроводжувався тіньовими проблемами та непрозорими схемами землекористування [34].

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ВИЗНАЧЕННЯ КОНЦЕНТРАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ТА ЇХ ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ

2.1. Методологічні підходи до визначення рівня концентрації сільськогосподарських земель в окремих землекористувачів

У пошуку методичних підходів до визначення рівня концентрації сільськогосподарських земель в окремих землекористувачів ми вивчили методiku запропоновану д.г.н. Євгенією Маруняк та співавторами.

Вони стверджують, що концентрація земель має широкий вплив на всі аспекти соціально-економічного розвитку регіонів і визначає особливості демографічної ситуації у них. Вона також впливає на характер антропогенного впливу на навколишнє середовище, особливо в сільських районах. Ефекти концентрації земель можуть призвести до різних змін у напрямках економічного та соціального розвитку різних регіонів, включаючи об'єднані сільські територіальні громади. Очевидно, що концентрація земель також матиме вплив на стан довкілля в сільських районах, включаючи якість сільськогосподарських угідь та інші аспекти екологічної ситуації [22].

Запропоновано проводити аналіз та оцінку впливу, враховуючи різні регіони та їхні різні рівні концентрації земель як за кількісними, так і якісними показниками. Також важливо розглядати частку іноземного капіталу у статутному капіталі холдингів для кращого розуміння впливу цих чинників на ситуацію. Оцінка здійснюється в розрізі регіонів України й базою для порівняння є середнє значення критерію по Україні. Тобто порівнюється частка сільськогосподарських угідь/ріллі у володінні холдингів, середній розмір землеволодінь холдингів та частка іноземного капіталу у статутному капіталі холдингу в конкретному регіоні порівняно з середнім по Україні [22]. Критерії для порівняння є наступними:

- Набагато вище за середнє;
- Вище за середнє;

НУВБІП УКРАЇНИ

- Середнє;
- Нижче за середнє;
- Набагато нижче за середнє [22].

На жаль, жодних числових виражень даних критеріїв не наведено.

НУВБІП УКРАЇНИ

Надалі, згідно з вище визначеним поділом, пропонується аналізувати особливості значень показників, що відображають різні аспекти регіонального розвитку. Ці показники пропонується групувати у відповідні секції і розраховувати на їх основі окремі індекси. Ці індекси, в свою чергу, є основою для розрахунку комплексного індексу наслідків концентрації земель. Важливо відзначити, що первинні показники можуть відігравати роль як позитивних, так і негативних чинників в залежності від того, які аспекти розвитку вони відображають [22].

НУВБІП УКРАЇНИ

Надалі в форматі багаторівневого списку наведені індекси та показники, за якими їх запропоновано розраховувати:

- Індекс інтенсивності ведення сільського господарства
  - ◆ Продукція сільського господарства, с/г підприємства, грн
  - ◆ Валова продукція сільського господарства, грн
  - ◆ Внесено мінеральних добрив на 1 га посівної площі (кг/га)
  - ◆ Валова продукція сільського господарства на 1 особу, грн
  - ◆ Урожайність ріпаку, ц/га
    - ◆ Внесення мінеральних добрив, динаміка, % з 2011
    - ◆ Урожайність сої, ц/га
    - ◆ Динаміка урожайності ріпаку
    - ◆ Урожайність соняшника, ц/га
      - ◆ Динаміка урожайності сої
      - ◆ Урожайність кукурудзи, ц/га
      - ◆ Динаміка урожайності соняшника
      - ◆ Урожайність пшениці, ц/га
        - ◆ Динаміка урожайності кукурудзи

◆ Експорт зернових на одиницю посівної площі, дол/га

◆ Динаміка урожайності пшениці

● Індекс стану соціальної ситуації у регіоні

◆ Продуктивність праці

◆ Кількість зайнятих у сільському господарстві

◆ Динаміка чисельності найманих працівників

◆ Кількість найманих працівників

◆ Рівень безробіття у сільській місцевості, %

◆ Номінальна заробітна плата, грн

◆ Відсоток безробітного населення у сільській місцевості

◆ Середня тривалість пошуку роботи, місяців

◆ Динаміка безробітного населення у сільській місцевості

● Індекс стану демографічної ситуації у регіоні

◆ Природний приріст населення, %

◆ Частка дітей і молоді у віці 0-29 років у структурі населення у сільській місцевості та зміна частки, %

◆ Середня очікувана тривалість життя жінок, років

◆ Середня очікувана тривалість життя чоловіків, років

◆ Співвідношення жіночого та чоловічого населення у віці 0-29 років, кількість жінок на 100 чоловіків

◆ Співвідношення жіночого та чоловічого населення, кількість чоловіків на 100 жінок

◆ Динаміка співвідношення чоловічого та жіночого населення у віці 0-29 років (збільшення/зменшення % жінок)

◆ Динаміка співвідношення чоловічого та жіночого населення, (збільшення/зменшення % жінок)

◆ Механічний рух населення на 10000 наявних мешканців

● Індекс розвитку інфраструктури у регіоні

◆ Частка газифікованих домогосподарств, %

◆ Частка домогосподарств, обладнаних централізованим водопостачанням, %

◆ Частка домогосподарств, обладнаних централізованими системами каналізації, %

• Індекс структури посівних площ сільськогосподарських культур у регіоні, % від орних земель

◆ Частка посівів кукурудзи

◆ Частка посівів сої

◆ Частка посівів ріпаку

◆ Частка посівів соняшнику

◆ Сумарна частка ґрунтовиснажуючих культур

• Індекс динаміки структури посівних площ сільськогосподарських культур у регіоні

◆ Зміна частки посівних площ сої, %

◆ Зміна частки посівних площ кукурудзи, %

◆ Зміна частки посівних площ соняшнику, %

◆ Зміна частки посівних площ ріпаку, %

◆ Зміна сумарної частки посівів ґрунтовиснажуючих культур, % [22].

Інша методика обчислення концентрації сільськогосподарських земель окремими землекористувачами запропонована І.П. Купріянич та А.Й. Дорошем. Вони рекомендують розраховувати рівень концентрації сільськогосподарських земель на території громади, як для земель, що перебувають у власності або користуванні одного землекористувача у розмірі понад 1000 гектарів, так і 500, 200 або 100 гектарів. Хоча для обчислень можна використовувати будь-які значення, пропонується використовувати

саме ці значення для території об'єднаних територіальних громад. Для визначення рівня концентрації пропонується використовувати такі діапазони:

- «до 100 га – концентрації немає;
 - від 100 до 200 га – незначна концентрація,
 - від 200 до 500 га – прийнятна конкурентна концентрація;

- від 500 до 1000 га – підвищена концентрація;

- понад 1000 га – значна концентрація» [35].
 Розрахунок частки концентрації земель проводиться шляхом обчислення суми площ земельних ділянок, яка перевищує вибраний

референтний показник площі, відносно якого вимірюється концентрація, і

подальше відношення її до загальної площі сільськогосподарських угідь чи відмовідного угіддя, а результат множиться на 100% для вираження у відсотках. Для виконання цих обчислень застосовується наступна формула:

$$K_{ПК} = \frac{\sum_{i=1}^{\{P_i | P_i > ПК\}} P_i}{P_3} \times 100\%, \quad (5.1)$$

«де К – частка концентрації сільськогосподарських угідь чи обраного угіддя в окремих землеволодіннях, %;

ПК – показник концентрації, площа відносно якої розраховують частку концентрації;

P_1 – площа землекористування, га;
 P_3 – загальна площа сільськогосподарських угідь чи обраного угіддя на території об'єднаної територіальної громади, га» [35].

Також наводиться пояснення, як застосовуються формула. Беремо громаду, площа с/г земель якої складає наприклад 20 000 га. На території громади є сільськогосподарські землекористувачі. Один обробляє 3 000 га, інший 1 500 га, третій 900 га, четвертий 600 га, п'ятий 350 га і так далі.

Береться показник концентрації (наприклад 1 000 га чи 500 га).

Відбираються ті землекористувачі, площа в яких більша за показник концентрації і додаються їх площі.

Для показника 1 000 га відбираємо 3 000 га і 1 500 га. В інших площа менша ніж 1 000 га, тому їх не рахуємо. Додаємо 3 000 і 1 500 і маємо 4 500. Ділимо 4 500 на 20 000 га і отримуємо 22,5%. Отже, для показника 1 000 га концентрація складає 22,5%, відповідно майже чверть с/г земель обробляють лише два землекористувачі кожен з яких більше 1 000 га.

Для показника 500 га відбираємо 3 000 га, 1 500 га, 900 га і 600 га. Додаємо і отримуємо 6 000 га. Ділимо на 20 000 га і отримуємо 30%.

Проте, яким чином це застосувати відносно запропонованих діапазонів для визначення рівня концентрації не зазначено.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

2.2. Аналіз поточного рівня концентрації сільськогосподарських земель України в окремих землекористувачів в економічному, соціальному та екологічному аспектах

Розвиток подій свідчить про те, що формування та функціонування агрохолдингів відбувалися несистематично, без відповідного втручання держави та необхідного інституційного та соціально-економічного супроводу для забезпечення сталого розвитку сільських територій. Зрозуміло, що в умовах ринкової економіки держава не може втручатися безпосередньо у виробничі процеси. Проте, контроль над станом земельних ресурсів і їх охороною потрапляє під її компетенцію. Сьогодні процес використання сільськогосподарських земель практично не підлягає належному контролю [5].

В Україні стрімко розвивається сектор великотоварного сільськогосподарського виробництва, який спрямований на експорт і включає в себе впровадження нових технологій, посилення внутрішнього ринку завдяки росту виробництва та розширення відкриття для зовнішніх ринків. Такий підхід дозволив залучати інвестиції з міжнародних фондових ринків, сприяти значним надходженням до державного бюджету та збільшувати продуктивність праці в сільському господарстві.

Наприклад, у 2000 році продуктивність праці на одного зайнятого в сільському господарстві становила 0,03 млн гривень, а в 2013 році вже досягла 0,2 млн гривень. Цей розвиток призвів до значного зростання іноземних інвестицій, зростання обсягів експорту сільськогосподарської продукції з 1,5 мільярда доларів у 2000 році до 17,3 мільярда доларів у 2013 році [5].

Втім, разом із позитивними аспектами, такий розвиток призвів до ряду негативних наслідків. Він призвів до скорочення робочих місць у сільських районах, витіснення традиційних форм сільськогосподарського виробництва,

зменшення чисельності худоби, монокультурності виробництва, виснаження родючості ґрунтів і погіршення екологічних аспектів землекористування.

Однією з проявів цього є проведена експертна оцінка НААН України, яка порівнювала кращі аграрні формування, такі як СТОВ «Агросвіт», Виробничий кооператив «Батьківщина» та ВАТ «Терезине», з агрохолдингами. Оцінка проводилася на основі кількох показників, таких як кількість населених пунктів, що охоплюються господарством, кількість працівників в господарствах, обсяги сплачених податків та зборів, поголів'я тварин, кількість внесених органічних добрив. Результати показали, що селозберігаючий тип господарювання, який практикують деякі з цих агроформувань, має важливе значення в порівнянні з агрохолдингами [3, с. 32].

Згідно з проведеною експертною оцінкою, видно, що в господарській діяльності зазначених агроформувань задіяно від 2,6 до 9,7 працівників, що суттєво вище, ніж у середньому для агрохолдингів, де зазвичай працює лише 0,1 особа. Землекористування агроформувань охоплює територію одного, двох або п'яти сільських поселень, в той час як агропромислові компанії розташовані в середньому на території 38 сіл. Це призводить до відмінностей у складивчому потенціалі та надходженнях до місцевих бюджетів, де агроформування забезпечують від 33,6 до 49,3 тис. гривень на 100 гектарів оброблюваної землі, у порівнянні з агропромисловими компаніями, де ця цифра становить лише 4,6 тис. гривень [3].

У 2014 році, найбільші агрохолдинги в Україні продемонстрували ефективність використання земель у розмірі 297 доларів за гектар. Експерти обчислили, що ці агрохолдинги в оренді використовували близько 5,6 мільйонів гектарів земель, що становило приблизно 27% загальної площі земель, які використовуються сільськогосподарськими підприємствами. Ці підприємства обробляли приблизно 30% всіх сільськогосподарських земель [36, с. 36].

Для подальшого детального аналізу щодо концентрації земель у 100 найбільших агрохолдингах України, ми систематизуємо інформацію, яка наведена у рейтингу «100 найкращих латифундистів України» [37], представимо її у вигляді діаграми (рис. 1).

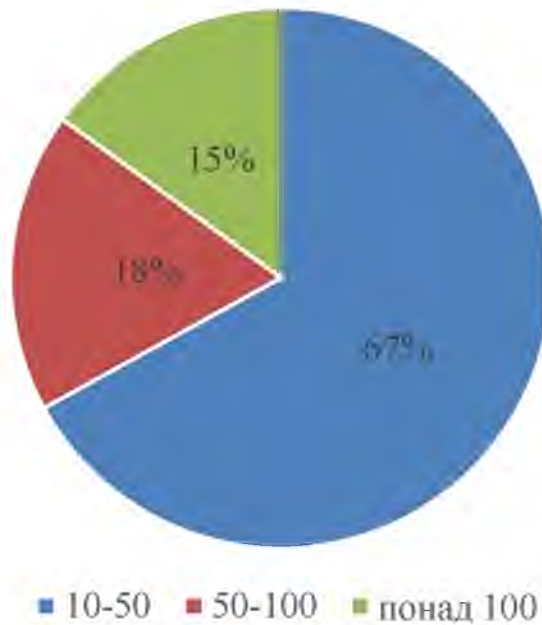

Рис. 1 Динаміка розподілу земель ста найбільших агрохолдингів України станом на 1.01.2021 р. (тис. га).

Аналіз показав, що 67% орних земель обробляються компаніями з площею від 10 000 до 50 000 гектарів, 18% - від 50 000 до 100 000 гектарів і 15% - понад 100 000 гектарів земель [37].

Наразі серед десяти найбільших агрохолдингових компаній в Україні, усі обробляють земель банк розміром щонайменше 100 000 га [38].

Загалом можемо стверджувати, що стрімке зростання концентрації земель в агрохолдингах спостерігалось в період з 2007 по 2013 рік. Наприклад, у 2007 році агрохолдинги володіли 1,7 мільйонами гектарів сільськогосподарських земель, що становило 8,1% від загальної площі. Після цього спостерігалось стрімке зростання, яке досягло піку у 2013 році на рівні 6,04 мільйонів гектарів, потім коливалось з невеликою тенденцією до зменшення. Ця динаміка може бути пов'язана з окупацією частини території

України, де обробіток сільськогосподарських земель був призупинений. За станом на 2020 рік, агрохолдинги контролювали 5,62 мільйони гектарів сільськогосподарських земель, що становило 27,5% від загальної площі, яка була у володінні сільськогосподарських підприємств [5; 37].

Значно вплинуло на розвиток сільськогосподарського виробництва в Україні повномасштабне воєнне вторгнення російської федерації на територію України. За різними оцінками, на території України було завдано значні пошкодження земельним ресурсам внаслідок проведення військових дій, і на сьогоднішній день приблизно 83 тисячі квадратних кілометрів забруднені різними видами наземних мін. Оцінка вартості робіт з розмінування досягають приблизно 10 мільярдів доларів. З точки зору сільськогосподарських активів, потенційна пряма шкода оцінюється на рівні 6,4 мільярда доларів. Водночас, додаткові економічні втрати для аграрного сектору оцінюються приблизно в 22 мільярда доларів за 2022 рік [39].

Військові дії також призвели до значних збитків для працівників аграрної галузі, більше 150 тисяч людей (згідно з даними ФАО) були змушені мігрувати або були призвані на військову службу в Збройних Силах України.

Проте, існують підприємства, які вдалося зберегти свої прибутки та навіть збільшити їх протягом 2022 року. Для складання рейтингу «Незламний аграрій» було відібрано 200 аграрних компаній, інша діяльність яких відбулася з меншими втратами, більшість з них знаходиться в західних регіонах країни. До цього переліку увійшли підприємства, які займаються

основними видами діяльності за кодами згідно Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД) 01 (Сільське господарство, мисливство), 03 (Рибне господарство), а також 10 (Виробництво харчових продуктів) [40]. До найбільш успішних компаній цього списку входять підприємства наведені в таблиці 1.

Таблиця 1. Зростання доходів найбільш успішних компаній рейтингу «Незламний аграрій», млрд. грн

Назва компанії	Дохід		Різниця
	2021	2022	
ПП «Оліяр»	6,60	9,69	3,09
ПрАТ «Ніжинський жиркомбінат»	1,42	4,50	3,08
ТОВ «Глобинський м'ясокомбінат»	4,04	5,72	1,68
ТОВ «Науково-виробнича фірма «Урожай»	2,24	5,81	3,57
ПрАТ «Вінницький олійножировий комбінат»	1,86	3,41	1,55

Джерело [40].

Важливо відзначити, що багато підприємств були або повністю зруйновані, або змушені були призупинити свою виробничу діяльність. Це є ознаками глибоких змін в агросекторі України як у структурі власності, так і в формах ведення виробництва [40].

Ситуація в аграрному секторі України на сьогоднішній день є складною та розподілена на дві протилежні тенденції: з одного боку, є успішні підприємства, які вдалося зберегти та розвинути свою діяльність навіть в умовах військових подій та складних економічних обставин, а з іншого боку, є багато підприємств, які зазнали значних збитків і втратили можливість продовжувати свою діяльність.

Яким чином аграрна галузь буде відновлюватися та звідки отримуватиме ресурси для цього? З одного боку, їй доступні внутрішні резерви агропідприємств та приваблення інвестицій, включаючи зовнішні (хоча цей ресурс обмежений). З іншого боку, галузь може сподіватися на донорську міжнародну допомогу, обсяг якої може сягати десятків мільярдів доларів. Значна частина цих коштів буде виділена через програми Європейського Союзу для країн-кандидатів на вступ до ЄС [41].

Проте не слід повністю покладатися на кошти з аграрних програм підтримки, оскільки вони регулярно виділяються потерпілим галузями.

Міжнародні донорські організації також ставлять перед собою завдання забезпечити безперерйне залучення до своїх програм постачальників матеріальних ресурсів, підтримуючи всі зацікавлені сторони. Це важливо, оскільки цільовою аудиторією є різні суб'єкти аграрного бізнесу, включаючи фермерські господарства та сільські домогосподарства. Саме ці суб'єкти господарювання є ключовими для досягнення інклюзивного економічного зростання в сільських районах та боротьби з безробіттям [42].

Отже, для піднесення інклюзії в аграрному секторі, головним завданням є визнання ролі суб'єктів господарювання як визначальних у цій системі та визначення тих, які зможуть стати рушійними силами впровадження інклюзивної системи розвитку аграрного сектору економіки [42].

У майбутньому, оскільки міжнародна допомога стане важливою для аграрного сектору, дотації будуть спрямовані на користь менших господарюючих суб'єктів, а не великих холдингових компаній. Наприклад, існуючі програми в Україні, спонсоровані ФАО та іншими донорами, передбачають надання допомоги аграрним підприємствам з невеликими земельними площами, які коливаються від 250 до 1000 гектарів. Важливо відзначити, що такі підприємства не можуть бути частиною агрохолдингу або іншого великого об'єднання. Крім того, Україна здобула статус кандидата на вступ до Європейського Союзу, що сприяє розвитку фермерства та долученню до єдиного економічного простору ЄС. З цієї причини українці зараз активно формують інвестиційну базу для розвитку аграрного сектору і підготовку до подальшої роботи, коли ситуація стабілізується. Вірогідно, західний регіон України матиме пріоритет для реалізації проєктів [42].

Таким чином, роль агрохолдингів значно зменшиться, і ця тенденція спостерігалася ще до військових подій, коли багато з них скорочували земельні площі. До початку конфлікту, аграрні холдинги контролювали менше 15% сільськогосподарських земель, які в основному мали середні

показники EBITDA і обмежені можливості для мінімізації обов'язкових платежів, порівняно з фермерськими господарствами. Головною перевагою холдингових компаній був доступ до зовнішнього фінансування. Однак внаслідок війни більшість з них стикнулися з борговим навантаженням в розмірі сотень мільйонів доларів. В цих умовах виплати за кредитами не скасовуються, але розтягуються в часі. Таким чином, вплив аграрних холдингів послаблює, і ринок побачить більше дрібних сільськогосподарських виробників [5].

Концентрація сільськогосподарських земель у власності та користуванні агрохолдингових компаній має негативний вплив на розвиток місцевих громад, оскільки призводить до значного зменшення можливостей зайнятості місцевого населення, впливає на скорочення доходів та обсягів надходжень до місцевого бюджету. Ця ситуація також сприяє відтоку людей зі сільських територій.

2.3. Обчислення рівня концентрації сільськогосподарських земель в окремих землекористувачів для окремих територіальних громад

Для обчислення рівня концентрації сільськогосподарських земель в окремих землекористувачів для окремих територіальних громад скористаємося методикою запропонованою М.І. Кулпріянчик та А.Й. Дорошем. Вони здійснили розрахунок рівня концентрації сільськогосподарських земель на прикладі Коломацької громади в Харківській області. Наведемо спершу їх розрахунки, а надалі здійснимо власні для Нижньодуванської громади Луганської області.

Інформація щодо розподілу сільськогосподарських земель в Коломацькій територіальній громаді показує, що понад 14,2 тисяч гектарів сільськогосподарських угідь перебувають у власності та користуванні сільськогосподарських підприємств. Більшість цих угідь є ріллею (99,98%). Саме сільськогосподарські підприємства обробляють 57 % усіх

сільськогосподарських земель і 65 % ріллі в межах громади (рис. 2). Тобто, більше ніж дві третини орних земель перебувають у власності юридичних осіб, які займаються сільськогосподарською діяльністю. Втім, насправді концентрація земель може бути ще вищою. Приватні особи, такі як фермери, особи, які мають особисте підсобне господарство або займаються товарним сільським господарством, городництвом або володіють присадибними ділянками, мають у власності 32 % орних земель, зокрема ріллі. Залишок земель, які не використовуються в сільськогосподарській діяльності або перебувають у власності несільськогосподарських підприємств, становить лише 3% від загальної площі ріллі (табл. 2) [43].

Таблиця 2. Розподіл сільськогосподарських угідь за різними типами землекористувачів на території Коломацької ТГ, га

Тип землекористувача	Всього с.-г. угідь	Рілля	Сади	Сіножаті	Пасовища
С.-г. підприємства	14222,6749	14220,1206	–	0,5084	2,0459
Селянські (фермерські) господарства	1522,4757	1495,7713	0,098	0,132	26,4744
Товарне с/г виробництво	4454,8377	3123,576	23,758	474,4796	833,0241
Особисті підсобні господарства	1653,592	1611,788	0,144	18,28	23,38
Присадибні ділянки	812,70	766,7	46,0	–	–
Городництво	133,0	133,0	–	–	–
Загалом у власності (користуванні) приватних осіб	8576,6054	7130,8353	70,0	492,8916	882,8785
Несільськогосподарські підприємства	57,5875	–	–	14,8695	42,718
Підприємства транспорту	23,398	–	–	–	23,398
Лісгосподарські підприємства	18,0	18,0	–	–	–
Інші підприємства	4,9133	–	–	1,9109	3,0024
Разом несільськогосподарські підприємства	103,8988	18,0	–	16,7804	69,1184
Землі запасу	2157,4057	677,7725	–	630,2078	849,4254
Загалом по ТГ	25060,5848	22046,7284	70,0	1140,3882	1803,4682
Частка, %	100,0	87,97	0,28	4,55	7,2

* Джерело: [43].

При описі земель, які перебувають у власності або користуванні приватних господарюючих суб'єктів, слід відзначити, що понад половину з них становлять земельні частки (паї). Важливо зазначити, що більшість цих паїв фактично не обробляються їх власниками. Внаслідок опитування жителів Коломацької ТГ було виявлено, що понад 70 % з них передали свої земельні частки (паї) в обробіток іншим землекористувачам. Таким чином, фактична концентрація орних земель, які обробляються сільськогосподарськими підприємствами, може бути навіть вищою, ніж вказано у статистиці [44].

Рис./2. Розподіл сільгоспугідь (а) та ріллі (б) за типами землекористувачів, га [43]

На території Коломацької ТГ найввні сільськогосподарські землекористувачі з різними розмірами земельних банків. Найбільші земельні масиви обробляються ТОВ АПО «Мрія» (4070 га рілля) та СТОВ «Колос» (3050,9) (табл.3) [43].

Відповідно здійснено розрахунок для показників концентрації 1000 га, 500 га, 200 га та 100 га за наведеною нижче формулою:

$$K_{\text{ПК}} = \frac{\sum_{i=1}^n \{P_i | P_i > \text{ПК}\}}{P_3} \times 100\%, \quad (5.1)$$

«де К – частка концентрації сільськогосподарських угідь чи обраного угіддя в окремих землеволодіннях, %;

ПК – показник концентрації, площа відносно якої розраховують частку концентрації;

P_i – площа землекористування, га;

P_3 – загальна площа сільськогосподарських угідь чи обраного угіддя на території об'єднаної територіальної громади, га» [35].

Таблиця 3. Площа ріллі в обробітку сільськогосподарських підприємств на території Коломацької громади

№ п/п	Назва підприємства	Вид діяльності	Кількість працюючих	Площа ріллі в обробітку (га)
1.	ТОВ АПО «Мрія»	рослинництво тваринництво	85	4070
2.	СТОВ «Колос»	рослинництво	67	3050,9
3.	ТОВ «Лан»	рослинництво	28	2046,2
4.	ІП АФ «Коломацька»	рослинництво	16	890
5.	СТОВ «Відродження»	рослинництво тваринництво	25	975,1
6.	СТОВ «Ніка»	рослинництво		779,9
7.	СТОВ «Жовтневе»	рослинництво	6	461
8.	ПСП «Кисівське»	рослинництво	16	738,5
9.	СФГ «Вовчок»	рослинництво		314
10.	ПСП «Нове життя»	рослинництво		779
11.	ТОВ «Омбілік Агро»	рослинництво		391,4
12.	СФГ «Сова»	рослинництво		263,2
13.	ПСП «Лілія»	рослинництво	5	335,2
14.	СФГ «Апаван»	рослинництво		156,3
15.	СФГ «Богатир»	рослинництво		107
16.	СФГ «Слобожанське»	рослинництво		95,3

Джерело: [43].

Після обчислень на території Коломацької ТГ отримано наступні результати щодо концентрації ріллі (сільськогосподарських угідь):

- $K_{1000} = 41,6\%$: Троє землекористувачів, які володіють понад 1 000 га ріллі, обробляють більше як 40% орних земель громади. Це свідчить про дещо високий рівень концентрації земель на території громади.

- $K_{500} = 60,5\%$: Вісім землекористувачів володіють понад 500 га, або більше ніж 50% усіх орних земель. До цієї категорії також входить 18,9% тих, що обробляють понад 500, але менше 1 000 га. Це свідчить про підвищений рівень концентрації.

- $K_{200} = 68,5\%$: Землекористувачі, які володіють понад 200, але менше ніж 500 га орних земель, становлять лише 8,0% від загальної площі ріллі на території громади. Цей показник вважається досить низьким, і саме такий діапазон вважається прийнятним рівнем конкурентної концентрації земель.

- $K_{100} = 69,7\%$: Понад 2/3 всієї ріллі на території громади перебувають у цілком незначній концентрації земель (лише 1,2% орних земель громади) [35; 43].

З огляду на ці дані, І.П. Купріянич та А.Й. Дорош роблять висновок, що не можна стверджувати про високий рівень концентрації ріллі серед землекористувачів на території Коломацької ТГ. Конкуренція між сільськогосподарськими товаровиробниками, найбільший з яких обробляє 18,5% ріллі, не є критичною. До того ж, кількість власників цих підприємств є важливим критерієм, оскільки із збільшенням кількості власників рівень концентрації земель на кожного кінцевого бенефіціара зменшується [35].

Здійснимо аналогічні розрахунки для Нижньобудуванської селищної територіальної громади. Основним ресурсом у громаді є сільськогосподарські землі, які складають 91,5% від загального земельного фонду. Серед них 67,8% припадають на ріллю, 20,3% – на пасовища і 6% – на сіножаті. Розораність земельного фонду у громаді є надзвичайно високою (табл. 4) [45].

Таблиця 4. Розподіл земельних ресурсів Нижньодуванської громади у розрізі цільового призначення, га

Цільове призначення	Площа, га	Частка від загального обсягу (%)
Разом, у тому числі:	22659,99	100
рілля	15367,54	67,8
єножать	1354,67	6
пасовище	4568,97	20,3
ліси	1053,00	4,7
землі житлової та громадської забудови	74,53	0,3
землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення	5,91	0,03
землі водного фонду	97,00	0,4

Джерело: [45].

У таблиці 5 наведено перелік сільськогосподарських підприємств на території Нижньодуванської громади та площі орних земель, які вони обробляють. Найбільшими підприємствами є СТОВ «Лан» (5016 га) та СФГ «Каштан» [46].

Таблиця 5. Площа ріллі в обробітку сільськогосподарських підприємств на території Нижньодуванської громади, га

№ п/п	Назва підприємства	Населений пункт	Спеціалзація	Площа ріллі в обробітку, га
1.	СТОВ «Лан»	с. Новочервоне	рослинництво	5016
2.	СФГ «Каштан»	смт Нижня Дуванка	рослинництво тваринництво	3053
3.	СФГ «Урожайне»	смт Нижня Дуванка	рослинництво	1041
4.	СФГ «Явір»	с. Новониканорівка	рослинництво	674
5.	ФГ «Прилужне»	с. Новониканорівка	рослинництво тваринництво	655
6.	ІПАФ «Гончарівське»	смт Нижня Дуванка	рослинництво	354

7.	СФГ «Фортуна»	с. Новочервоне	рослинництво	263
8.	ФГ «Промінь»	с. Новоника- норівка	рослинництво	102
9.	СФГ «Альянс»	с. Новочервоне	рослинництво	76
10.	ФГ «Кринички»	с. Новочервоне	рослинництво	65
11.	ПП Шалайкін С.С.	с. Новоника- норівка	рослинництво	58
12.	СФГ «Соболь»	с.мт Нижня Дуванка	рослинництво	40
13.	ПНТ Гришний В.І.	с. Новоника- норівка	рослинництво	33

Джерело: [46].

Враховуючи вищенаведені дані, обчислили концентрацію сільськогосподарських земель окремими землекористувачами на території Нижньодуванської громади. У таблиці 6 наведено рівень концентрації земель відносно площі сільськогосподарських земель громади, а в таблиці 7 відносно площі орних земель, адже переважна більшість господарств зайняті рослинництвом.

Таблиця 6. Обчислення концентрації сільськогосподарських земель на території Нижньодуванської громади

показник концентрації, га	100	200	300	500	1000
площа господарств, що перевищують показник, га	11158	11056	10793	10439	9110
рівень концентрації, %	53,82	53,32	52,05	50,35	43,94
площа с/г земель громади	20733,9				

Джерело: розраховано автором за [46].

Наведені в таблиці 6 результати не свідчать про значний рівень концентрації земель на території громади, проте три найбільших підприємства обробляють понад 43% сільськогосподарських земель громади.

Таблиця 7. Обчислення концентрації орних земель на території Нижньодуванської громади

показник	100	200	300	500	1000
концентрації, га					
площа господарств, що перевищують показник, га	11158	11056	10793	10439	9110
рівень концентрації, %	72,61	71,94	70,23	67,93	59,28
площа с/г земель громади	15367,54				

Джерело: розраховано автором за [46].

Якщо ж ми обчислюємо концентрацію орних земель на території громади, то ми бачимо, що три найбільших підприємства обробляють майже

60% орних земель громади, а п'ять найбільших обробляють майже 68%, тобто

понад 2/3 усіх орних земель громади. Це свідчить про значну концентрацію орних земель на території Нижньодуванської громади.

Проте, зазначимо, що сам розрахунок наведений у таблицях 6 та 7 не є обов'язковим, щоб зробити попередні висновки й несе виключно інформативний характер. Для цього твердження є дві підстави:

1. Рівень концентрації сільськогосподарських/орних земель у Коломацькій та Нижньодуванській громадах визначається за фіксованими показниками концентрації, хоча площа сільськогосподарських та орних земель на території громад різна. На території Нижньодуванської громади площа сільськогосподарських земель на понад 17% менша ніж на території Коломацької громади, а площа орних земель відповідно на понад 30%. Вважаємо, що показник концентрації має бути відносним і визначатись для кожної громади окреми відносно площі сільськогосподарських та орних земель на їх території.

2. Ми обчислюємо рівень концентрації за певними показниками концентрації, але не маємо жодних індикаторів чи нормативів з якими

отримані результати можна було б порівняти. Відповідно вважаємо за доцільне встановити та обґрунтувати допустимі рівні концентрації земель для кожного відносного показника концентрації.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЕФЕКТІВ КОНЦЕНТРАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ТА ОБГРУНТУВАННЯ ДОПУСТИМИХ РІВНІВ ЇХ КОНЦЕНТРАЦІЇ

3.1. Оцінка економічних та соціальних ефектів від концентрації сільськогосподарських земель, обґрунтування переваг кооперації

Оцінка економічних та соціальних ефектів від концентрації
сільськогосподарських земель та обґрунтування переваг кооперації
здійснено на прикладі Коломацької територіальної громади Харківської
області, для якої накопичено значний обсяг даних економічної статистики.

У публікації Ш.І. Іоатуліна та співавторів пропонувалося
формування сільськогосподарських кооперативів на території Коломацької
громади в рамках моделювання можливої стратегії її розвитку. Спершу в
рамках моделювання необхідно було визначити кількість кооперативів та їх
спеціалізацію. У дослідженні розглядається сфера сільськогосподарського
виробництва, включаючи такі види діяльності, як польове землеробство на
великих масивах сільськогосподарських угідь, садівництво, ягідництво і
тваринництво. Автори дослідження рекомендують виділити близько 10% (2
500 гектарів) сільськогосподарських земель на території громади для
створення кооперативів. З цієї суми, чотири кооперативи будуть
виробничими, а два – обслуговуючими. Для двох з чотирьох виробничих
кооперативів рекомендується виділити землі площею від 1 000 до 1 100
гектарів кожному, і вони спеціалізуються на вирощуванні польових
культур [44].

Стосовно місць розташування кооперативів, стратегія передбачає
створення одного з них на північній частині території громади, в округах
Покровського та Шелестівського. Цей вибір обумовлений наявністю
великого і однорідного масиву ріллі, де переважають земельні ділянки для
товарного сільськогосподарського виробництва площею від 5 до 6 гектарів

[47]. Ця територія надає можливість консолідації земельних ділянок для включення до кооперативу. Створення іншого кооперативу передбачається на сході Коломацької громади, в округах Коломацького та Шляхівського.

Ця частина території характеризується меншими земельними масивами та технічними обмеженнями, а також природними обмеженнями. На цій частині території громади також переважають земельні ділянки для товарного сільськогосподарського виробництва площею від 4 до 8 гектарів і ділянки, які перебувають у комунальній власності площею до 100 гектарів

[47]. Тут може бути складніше консолідувати всі земельні ділянки для включення до кооперативу, але можлива консолідація окремих полів сівозміни при впровадженні такої ініціативи.

Для підвищення прибутковості виробництва рекомендується також сертифікувати виробництво як органічне та впровадити систему сівозміни для оптимального використання живильних речовин ґрунту та досягнення рівноваги гумусу. Ефективність сівозмінної системи підкріплена науковими дослідженнями, зокрема, О.С. Дорош та колегами показано приклад сільськогосподарського підприємства "Нива" в Ставищанському районі Київської області, де було досягнуто бездефіцитний баланс гумусу завдяки впровадженню сівозміни [48].

Щодо інших двох виробничих кооперативів, необхідно створити їх з площею від 100 до 150 гектарів (кожен) для садівництва та/чи ягідництва.

Один з цих кооперативів планується розмістити в центральній частині громади, між Селищем Коломак та селом Різуненкове. Цей вибір обумовлений можливістю консолідації земельної площі до 150 гектарів для створення саду або вирощування ягід. Тут переважають земельні ділянки, придатні для товарного сільськогосподарського виробництва площею від 1,5 до 6 гектарів [47].

Останній виробничий кооператив планується розмістити на південній частині громади, на території Різуненківського старостинського

округу, на південь від автодороги М03, недалеко від озера та села Мірошниківка. На цій території також переважають земельні ділянки для товарного сільськогосподарського виробництва площею від 3 до 13 гектарів. Хоча консолідація земельної площі до 150 гектарів тут може бути складнішою, можливо розділити її на два або три окремі масиви для садівництва та чи ягідництва. Наявність поруч водоюми площею понад 80 гектарів надасть можливість використовувати її для зрошення [47].

Утворення земельних масивів для кооперативів може призвести до проблем, пов'язаних з формуванням спloшних територій без вкраплень. Ця ситуація виникає через необхідність створювати масиви з великої кількості земельних ділянок, які перебувають у приватній власності та більшість з них здаються в оренду іншим особам. За результатами нашого опитування в Коломацькій ТГ, більш як 70% респондентів передали земельні ділянки під сільськогосподарське використання в оренду [49]. Проте серед інших мешканців (майже 30%) не всі будуть зацікавлені в приєднанні до кооперативу.

Зокрема, не всі землі, які перебувають у комунальній власності, можуть бути доступні для оренди кооперативу, так як відповідно до Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення", викуп земельних ділянок сільськогосподарського призначення власниками землі стане можливим лише після 1 липня 2021 року і тільки фізичним особам. Це означає, що ці землі доведеться викупляти окремим членам кооперативу, і це пов'язано із деякими обмеженнями (одна фізична особа не може придбати більше 100 гектарів сільськогосподарських земель, а юридичні особи отримають це право лише з 2024 року) [50].

Проте купівля земельної ділянки далеко не завжди вирішує цю проблему, оскільки власник землі може відмовити в продажу, запропонувавши взамін іншу ділянку за межами території кооперативу, або

з інших причин. Один із законів, який набув чинності 1 січня 2019 року, надає можливість обмінювати право користування земельними ділянками, але не передбачає обмін правом власності на них [51].

Проте, як зазначила експертка з земельних питань Е. Юрченко в українському клубі аграрного бізнесу, обмін правом користування земельними ділянками можливий лише в рамках одного земельного масиву, що вже становить проблему для кооперативів, які планують об'єднати площу близько 1000 гектарів для вирощування сільськогосподарських культур. Такий обмін можливий при наявності взаємопогоджених договорів оренди або суборенди. Проте обмін правом користування земельними ділянками, що використовуються землекористувачем на правах емфітевзису або надані в постійне користування, не є можливим. Однак така категорія земель може знаходитися в розпорядженні багатьох масивів [52].

Для поліпшення процесу формування об'єднаних земельних масивів чи спільного використання їх сільськогосподарськими кооперативами, фермерськими господарствами, або іншими сільськогосподарськими підприємствами в Україні був розроблений Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо консолідації земель». Наразі цей проект закону не було ні схвалено Верховною Радою України, ні відхилено, але він доступний на офіційному веб-порталі Верховної Ради України. Цей проект закону передбачає, серед іншого, можливість включення до переліку документації землеустрою проектів землеустрою щодо консолідації земель, шляхом внесення відповідних змін до статті 25 Закону України «Про землеустрій» [53].

З нашої точки зору, існує необхідність у прийнятті цього закону або внесенні змін і доповнень до Закону України «Про землеустрій», щоб створити юридичну підставу для розроблення відповідних проектів землеустрою. Ці проекти могли б надати можливість за добровільним зверненням більшості власників та користувачів землі на території

конкретного масиву чи суміжних масивів сільськогосподарських земель перепланувати використання земель, змінювати межі та конфігурацію земельних ділянок з метою підвищення ефективності їх використання.

Наприклад у цій сфері є діючі закони у федеральних землях Австрії, зокрема, Закон про консолідацію земель Штирії, який був прийнятий у 1982 році. Цей закон враховує різні аспекти, включаючи екологічні, і спрямований на досягнення наступних основних цілей.

- Покращення структури сільськогосподарського виробництва: це включає у себе вирішення проблем фрагментованої власності, несприятливих форм земельних ділянок для обробітки, економічно неефективних розмірів ділянок чи масивів, а також недостатнього або відсутнього доступу до під'їздних шляхів, врахування рельєфу місцевості та обмежень, пов'язаних з водними ресурсами.

- Впровадження заходів, спрямованих на задоволення суспільних потреб: це включає будівництво або модифікацію доріг, залізниць, водопроводів, ліній електропередачі або систем каналізації. Також це охоплює об'єкти та споруди, які забезпечують захист від повеней, потоків або лавин [54].

Закон у Штирії є прикладом ефективного регулювання сфери земельних відносин з урахуванням позитивних впливів на екологію та суспільство.

Щодо спеціалізації запланованих кооперативів, важливо враховувати, які з них будуть займатися вирощуванням польових культур, а які спеціалізуватимуться на садівництві чи ягідництві. Рекомендується провести сертифікацію як органічних виробників, оскільки органічна продукція може бути реалізована за вищими цінами, що в компенсує збільшення кількості робітників.

Доцільно звернути увагу на те, що, крім виробничих кооперативів, передбачено створення обслуговуючих кооперативів, в яких також

займатимуться робітники. Недооцінка соціального аспекту органічного землеробства становить суттєву перешкоду для розвитку органічного виробництва. У цій сфері в різних країнах світу завдяки значному обсягу ручної праці було створено значну кількість робочих місць.

Наприклад, в органічних фермах Франції середньорічно зайнято 2,4 найманих працівника, в порівнянні з 1,5 на традиційних фермах. У Франції 4,5% ферм і 3,6% сільськогосподарських земель вже є органічними. Збільшення кількості робочих місць у сфері органічного виробництва відображається на підвищенні якості життя та соціальному розвитку регіонів [55].

Для проведення аналізу та оцінки праці на органічних фермах у Великобританії та Ірландії було досліджено 1 144 органічних ферми, що складає 23% від загальної кількості ферм. Результати дослідження показали, що кількість робочих місць на цих фермах значно варіювалася і залежала від їх площі, типу підприємства та розміру ферми в окремих регіонах.

У порівнянні з загальною національною статистикою, виявлено, що на органічних фермах, що ведуть органічну сільськогосподарську діяльність, на одну ферму працює на 135% більше працівників, ніж на традиційних фермах. Прогнозні розрахунки показують, що у разі того, якщо 20% господарств у цих країнах перейдуть на органічне виробництво, кількість робочих місць збільшиться на 19% у Великобританії та на 6% в Ірландії в порівнянні з нинішніми 1-2%. Такий ріст в кількості робочих місць відображає перспективи розвитку сфери органічного землеробства в обох країнах [56].

Австрія проявляє значний інтерес до виробництва органічної продукції, при цьому до 25% орних земель в країні використовуються для цих цілей, а цей сектор залучає 23 тисячі підприємств. На ринку органічної продукції в Австрії спостерігається конкуренція між малим і середнім бізнесом та великими компаніями. Однак в основному домінують невеликі сімейні ферми, які обробляють до 50 гектарів землі, і продукція органічних

продуктів від таких ферм продається за ціною, яка вища на 20% порівняно із традиційною продукцією [57, с. 17].

У Німеччині співвідношення цін на органічні та традиційні продукти у рослинницькій галузі складає 1,4-2,88 рази (наприклад, для пшеничного борошна грубого помелу, мінімальне і максимальне значення відповідно) та виявляється вищим у тваринницькій галузі (на 1,76 рази вище для телятини та на 1,87 рази вище для свинини). Тут також спостерігається зростання кількості виробників органічної сільськогосподарської продукції, які ведуть господарську діяльність на невеликих за площею земельних ділянках.

Більшість таких господарств (63%) мають площу від 2,5 до 25 гектарів, менше (21%) від 50 до 80 гектарів і лише 16% мають площу від 250 до 300 гектарів [58, с. 108-109, 59].

Під час аналізу розвитку органічного виробництва в Україні, варто відзначити, що станом на 2018 рік було зареєстровано 635 учасників на органічному ринку, з яких 501 є органічними аграрними підприємствами [60].

Одеська область перебуває серед лідерів за площею сертифікованих органічних земель з 102 тисячами гектарів (найрозвиненіший регіон у галузі). Інші області, які також мають відносно великі площі органічних земель, включають Херсонську, Дніпропетровську та Житомирську області, де площа становить 76, 38 і 32 тисячі гектарів відповідно [61, с. 67].

Багато агрохолдингів концентрують невеликі площі органічних земель (15,8 тисяч гектарів у компанії "Арніка" та менше 5,0 тисяч гектарів в п'яти господарствах) [62, с. 30]. Важливо відзначити, що багато агропромислових компаній, які володіють земельним банком розміром від 10 до 50 тисяч гектарів, концентрують 67% орних земель, в той час як компанії з земельним банком розміром від 50 до 100 тисяч гектарів займають 18%, і компанії з понад 100 тисячами гектарів землі володіють 15% всіх орних земель [63, с. 15].

Середня окупність інвестицій для органічного землеробства в Україні становить приблизно 300%, як свідчить комерційна служба Посольства США в Україні, роблячи цей напрямок інвестицій досить привабливим [64].

Особливо, щодо ягідництва, варто відзначити, що ціна на органічні ягоди перевищує ціну традиційної продукції у три рази, і рентабельність виробництва досягає 200% [65]. Крім того, важливо врахувати, що з державного бюджету надається компенсація витрат на сертифікацію органічного виробництва у розмірі 90% від загальної суми витрат. З урахуванням середньої вартості сертифікації (приблизно 60 тисяч гривень), ця компенсація, за думкою представників Міністерства економічного розвитку, є значущою підтримкою для виробників, які прагнуть вирощувати органічну продукцію [66].

В зоні степового клімату, наприклад, оптимальним розміром фермерського господарства вважається 500 гектарів. Таким чином, один агрохолдинг, який обробляє 10 тисяч гектарів орендованих земель, може об'єднувати 20 фермерських господарств, що призводить б до створення приблизно 25 додаткових робочих місць. Усього процес виробництва додатково залучав би 500 осіб, що в свою чергу сприяло б наповненню державних та місцевих бюджетів податками з прибутку, нарахуваннями з фонду заробітної плати та іншими доходами [67, с. 15-16].

Незважаючи на те, що Коломацька територіальна громада розташована в лісостеповій зоні, ці дані можуть бути актуальними для цієї громади, оскільки її географічне розташування межує зі степовою зоною.

Авторами дослідження також розраховано витрати на створення сільськогосподарських виробничих кооперативів, які, переважно, покривають засновники кооперативу. Деякі з цих витрат можуть бути компенсовані урядовими програмами підтримки сільськогосподарських кооперативів. При цьому також розглядаються потенційні втрати до доходів Коломацької територіальної громади (додаток А) [44, с. 101-102].

Економічні результати оцінюються окремо від бюджетних надходжень, і мають велике значення, оскільки впливають на підвищення

добробуту громадян і наповнення місцевого бюджету. Також проведено аналіз поточних витрат на створення кооперативу, оскільки основною метою є оцінка балансу між потенційними втратами та надходженнями до місцевого бюджету, а не довгостроковим економічним ефектом. Витрати, пов'язані з створенням кооперативу, є інвестиціями на території громади, і частина цих витрат здійснюється на її території. Тому гроші, витрачені на території громади на придбання товарів і послуг, приносять додатковий прибуток місцевим підприємцям, які сплачують податки, і сприяють збільшенню податкових надходжень до місцевого бюджету [44].

Наприклад, витрати на придбання сільськогосподарської техніки для кооперативів не призводитимуть до надходжень у бюджет, оскільки ця техніка буде куплена за межами громади, але вони сприятимуть підвищенню ефективності виробництва. При цьому можливість зекономити до 70% від вартості техніки завдяки державній підтримці є значущим стимулом для кооперативів [44].

Витрати на інфраструктурне упорядкування земельних масивів кооперативів можуть частково бути здійснені на території громади, навіть якщо проекти землеустрою розроблятимуться поза межами громади. У цьому випадку місцеві мешканці, які сплачують місцеві податки, можуть виконувати певну частину робіт з інфраструктурного облаштування та витрачати частину свого доходу на придбання місцевих товарів і послуг [44].

Щодо бюджетних надходжень, можливі втрати можуть виникнути через впровадження стимулюючих заходів, таких як зниження податкових ставок, або припинення попередньої діяльності на цих землях. Втрати для запропонованих кооперативів від стимулюючих заходів становитимуть приблизно 300 тисяч гривень для тих, які займатимуться рослинництвом, і 20 тисяч гривень для тих, які спеціалізуватимуться на ягідниках або садівництві [44].

Це можливо за рахунок запровадження знижених ставок земельного податку та орендних ставок для земель комунальної власності, наданих кооперативам в оренду. Втрати ж від припинення попередньої діяльності розраховані як добуток приблизної кількості землевласників чи землекористувачів, що обробляли ці земельні ділянки, на розмір єдиного податку.

Сплата земельного податку принесе додатково близько 220 тисяч гривень нових бюджетних надходжень, якщо розглядати усі кооперативи як один об'єднаний платник. Власне виробнича діяльність одного кооперативу,

спеціалізованого на рослинництві та вирощуванні польових культур у межах 10-пільної сівозміни, передбачає річні витрати в розмірі 12 мільйонів гривень на проведення посівної, догляд за полями, збір урожаю, оплату сторонніх послуг і амортизацію. Ця сума отримана на основі обчислень, де

на вирощування середньострокової культури, яка займатиме 100 гектарів протягом одного року, у середньому потрібно витратити 12 тисяч гривень на гектар (від 9 до 15 тисяч гривень в залежності від культури). При цьому середня рентабельність усіх культур складатиме майже 45%, і, як показано

вище, вирощування органічних культур принеситиме додаткову рентабельність у розмірі 20% [68]. Отже, доходи одного кооперативу становитимуть приблизно 20 мільйонів гривень. Як платник єдиного податку шостої групи, який не обкладається ПДВ, кооператив повинен сплатити 5% від річного доходу до місцевого бюджету [69], що складе 1

мільйон гривень на кожного. Після сплати податку, прибуток становитиме 7 мільйонів гривень, який буде розподілено між членами кооперативу. Ці члени, платники 18% податку на доходи фізичних осіб [70], при сплаті цього податку внесуть 60% до місцевого бюджету [71], що приблизно складе 750

тисяч гривень. Відповідно до цього збільшаться витрати членів кооперативу, які отримують членські виплати, і вони витратять принаймні частину цих коштів на території громади, що сприятиме розвитку місцевого бізнесу.

Щодо кооперативів, які спеціалізуються на вирощуванні ягід і фруктів, можна відзначити, що вони матимуть деякі переваги у порівнянні з вирощуванням польових культур. Однак, виробнича діяльність, особливо на початку, потребуватиме значних інвестицій, оскільки необхідно закупити саджанці і підготувати земельні ділянки для їх посадки. Перший урожай

можна буде зібрати лише через рік, тому інвестиції в один кооператив складатимуть приблизно 15 мільйонів гривень, не враховуючи витрати на закупівлю сільськогосподарської техніки. Оцінюючи витрати на закупівлю

сільськогосподарської техніки і холодильного обладнання, загальні витрати

наближатимуться до 300 тисяч доларів США для господарства розміром 20 гектарів [72]. Окупність цього проєкту наступатиме протягом 5 років, і

рентабельність може сягати 200% [73]. Заробіток з кожних 20 гектарів може

становити 40 тисяч доларів США, що призведе до річних доходів близько

10 мільйонів гривень для кожного кооперативу. Як платники єдиного

податку шостої групи, які не обкладаються ПДВ, кооперативи повинні сплатити 5% від річного доходу до місцевого бюджету, що складатиме

приблизно 500 тисяч гривень на кооператив. Податок на доходи фізичних

осіб (ПДФО) в сумі приблизно 700 тисяч гривень очікується від членів

кооперативу. Аналогічно, передбачається, що витрати членів кооперативу призведуть до непрямих надходжень до місцевого бюджету.

Підсумовуючи, можна зазначити, що кооперативи, що спеціалізуються на вирощуванні польових культур, будуть мати високий

потенціал для збільшення бюджетних надходжень. Вони спроможні внести

близько 3 мільйонів гривень нових надходжень до місцевого бюджету. Тим

часом, кооперативи, спеціалізовані на вирощуванні ягід і фруктів, також матимуть значний внесок, забезпечуючи приблизно 2,4 мільйонів гривень

нових надходжень. Разом вони можуть сприяти збільшенню бюджетних

надходжень майже на 5 мільйонів гривень, обробляючи 2500 гектарів сільськогосподарських земель [44].

Продовжуючи дослідження, варто врахувати, що бюджетні надходження від кооперативів можуть зростати з часом. Оскільки виробництво ягід і фруктів може забрати час на становлення та перший врожай, з бігом часу вони стануть стійким джерелом доходу для громади.

Якщо інвестиції в саджанці та земельні ділянки будуть проведені, це сприятиме збільшенню виробництва та, відповідно, бюджетних надходжень.

Зазначена взаємодія між кооперативами та місцевим бізнесом також може допомогти розвитку економіки громади. Витрати членів кооперативів на товари та послуги на території громади сприятимуть росту місцевого бізнесу та зайнятості. Це може призвести до створення нових робочих місць та зростання податкових надходжень від місцевих підприємств. В довгостроковій перспективі це сприятиме загальному зростанню економіки та підвищенню добробуту жителів громади.

Отже, впровадження кооперативів для вирощування польових культур та ягідництва може мати значний позитивний вплив на бюджетні надходження громади. Вони можуть стати джерелом нових надходжень та сприяти економічному розвитку та покращанню якості життя місцевого населення.

Відповідно доцільно сприяти сільськогосподарській кооперації на території громади, яка також сприятиме відмові від надання земельних ділянок в оренду великим сільськогосподарським підприємствам і сприятиме зниженню рівня концентрації сільськогосподарських земель у громадах.

3.2. Обґрунтування доцільності використання відносного показника концентрації при визначенні рівня концентрації сільськогосподарських земель та її допустимого рівня

Як ми вже писали вище, методика І.П. Купріянич та А.Й. Дороша з розрахунку рівня концентрації сільськогосподарських земель у територіальних громадах має недоліки. Зокрема використання фіксованих показників концентрації. Проте для громад з різною площею орних земель такий підхід є недоцільним. Розглянемо наступний приклад у таблиці 8.

Таблиця 8. Співвідношення між фіксованим показником концентрації земель та площею орних земель умовної територіальної громади

Площа орних земель умовної територіальної громади	Показник концентрації, га				
	100	200	300	500	1000
3000	2,0	4,0	6,0	10,0	20,0
10000	1,0	2,0	3,0	5,0	10,0
15000	0,7	1,3	2,0	3,3	6,7
20000	0,5	1,0	1,5	2,5	5,0
25000	0,4	0,8	1,2	2,0	4,0
30000	0,3	0,7	1,0	1,7	3,3

Джерело: розраховано автором.

Як ми бачимо із наведеної вище таблиці, фіксований показник концентрації в громадах з різною площею складає дуже різну частку від площі орних земель умовної громади. Якщо йдеться про показник концентрації розміром 1 000 га, то для громади з площею орних земель близько 5 000 га цей показник складає близько 20% усіх орних земель у громаді й за наявності одного землекористувача, який обробляє такі площі вже можна говорити про певний рівень концентрації земель, а якщо таких землекористувачів двоє чи троє, то можна говорити про певну олігополію в секторі сільськогосподарського виробництва в громаді.

Натомість, для громади з площею орних земель 30 000 га такий показник концентрації є нікчемним і складає 3,3% від площі її орних земель. Навіть якщо концентрація за цим показником на території такої громади складатиме 25-30%, а то й 40%, це не дозволить стверджувати про значний рівень коцентрації земель у громаді, особливо якщо таких землекористувачів буде кілька.

Якщо ж взяти до уваги показник концентрації 100 га, то він матиме певний сенс для громади з площею орних земель близько 5 000 га, адже складає 2%, але для громад з площею орних земель 20 000-30 000 га він складатиме 0,3-0,5%. Внаслідок цього рівень концентрації за цим показником цілком може перевищувати 80%, але це не даватиме підстав стверджувати про високий рівень рівень концентрації земель у такій громаді, адже велика кількість господарств увійдуть у число тих, чії площі орних земель перевищують даний показник концентрації.

Відповідно пропонуємо використовувати відносні показники концентрації, які визначатимуться відносно площі сільськогосподарських чи орних земель територіальної громади (табл. 9).

Таблиця 9. Обчислення відносного показника концентрації земель умовної територіальної громади

Площа орних земель умовної територіальної громади	Показник концентрації, %					
	1	3	5	10	15	20
5000	50	150	250	500	750	1000
10000	100	300	500	1000	1500	2000
15000	150	450	750	1500	2250	3000
20000	200	600	1000	2000	3000	4000
25000	250	750	1250	2500	3750	5000
30000	300	900	1500	3000	4500	6000

Джерело: розраховано автором.

Як наведено в таблиці 9, пропонуємо використовувати відносні показники концентрації сільськогосподарських земель, які становлять 1, 3, 5, 10, 15 та 20% від площі сільськогосподарських/орних земель територіальної громади. Такий підхід дозволить деференціювати розрахунки за площею громад й об'єктивніше визначити рівень концентрації земель у громаді.

Надалі здійснимо розрахунок концентрації сільськогосподарських та орних земель для Коломацької та Нижньодуванської громад за відносними, а не абсолютними показниками концентрації. Спершу здійснимо розрахунок для сільськогосподарських земель Коломацької громади (табл. 10).

Таблиця 10. Обчислення рівня концентрації сільськогосподарських земель за відносними показниками концентрації на території Коломацької громади

показник концентрації	%	1%	3%	5%	10%	15%	20%
площа господарств, що перевищують показник рівня концентрації,	га	251	752	1253	2506	3759	5012
площа с/г земель громади		15094,4	12591,1	9167,1	7120,9	4070,0	0
рівень концентрації,	%	60,23	50,24	36,58	28,41	16,24	0
					25060,6		

Джерело: розраховано автором.

Так як площа сільськогосподарських земель на території Коломацької громади складає 25 060,6 га, показники концентрації сільськогосподарських земель на території громади складатимуть відповідно 251, 752, 1253, 2506, 3759 та 5012 га, а рівні 60,23%, 50,24%, 36,58%, 28,41%, 16,24% та 0%. Відповідно стверджуємо, що жоден землекористувач не обробляє понад 20% сільськогосподарських земель Коломацької громади. Також майже 40% сільськогосподарських земель

Коломацької громади обробляються землекористувачами, які обробляють менше 1% сільськогосподарських земель кожен. Загалом результати обчислень є достовірними та в них прослідковуються чіткий тренд, до зростання рівня концентрації з спаданням показника концентрації. Це зростання є доволі сталим. Одже можемо стверджувати про низький рівень концентрації сільськогосподарських земель Коломацької громади.

Надалі обчислимо рівень концентрації орних земель Коломацької громади (табл. 11).

Таблиця 11. Обчислення рівня концентрації орних земель за відносними показниками концентрації на території Коломацької громади

показник	%	1%	3%	5%	10%	15%	20%
концентрації	га	220	661	1102	2205	3307	4409
площа господарств, що перевищують показник		15094,4	13329,6	9167,1	7120,9	4070,0	0
рівень концентрації, %		68,47	60,46	41,58	32,30	18,46	0
площа с/г земель громади		22046,7					

Джерело: розраховано автором.

Щодо рівня концентрації орних земель на території Коломацької громади, то він є дещо вищим, адже показники концентрації знизились та складають наразі 220, 661, 1102, 2205, 3307 та 4409 га. Відповідно рівні концентрації складають 68,47%, 60,46%, 41,58%, 32,30%, 18,46% та 0%. Прослідковується чіткий тренд як і в ситуації з сільськогосподарськими землями на території Коломацької громади.

Також обчислимо рівні концентрації сільськогосподарських (табл. 12) та орних (табл. 13) земель на території Нижньодуванської громади.

Таблиця 12. Обчислення рівня концентрації сільськогосподарських земель за відносними показниками концентрації на території Нижньодуванської громади

показник	%	1%	3%	5%	10%	15%	20%
концентрації	га	207	622	1037	2073	3110	4147
площа господарств, що перевищують показник		11056	10439	9140	8069	5016	5016
рівень концентрації, %		53,32	50,35	43,94	38,92	24,19	24,19
площа с/г земель громади		20733,9					

Джерело: розраховано автором.

Ситуація в Нижньодуванській громаді при збереженні того ж тренду, що й у Коломацькій громаді дещо різниться. Площа сільськогосподарських земель Нижньодуванської громади складає 20 733,9 га. Відповідно показники концентрації є наступними: 207, 622, 1037, 2073, 3110 та 4147 га. Натомість рівні концентрації є наступними: 53,32%, 50,35%, 43,94%, 38,92%, 24,19% та 24,16%. На території Нижньодуванської громади є підприємство, яке самотушки обробляє 24,19% сільськогосподарських земель громади й є певним гегемоном у цій сфері в громаді. Натомість понад 46% сільськогосподарських земель на території громади обробляються землекористувачами, що обробляється менше 1% сільськогосподарських земель громади кожен. Відповідно, не зважаючи на присутність двох гегемонів, які обробляють близько 5 000 га та близько 3 000 га про значний рівень концентрації сільськогосподарських земель у громаді не йдеться. Проте в контексті орних земель прояви концентрації є значнішими (табл. 13).

Таблиця 13. Обчислення рівня концентрації орних земель за відносними показниками концентрації на території Нижньодуванської громади

показник	%	1%	3%	5%	10%	15%	20%
концентрації	га	154	461	768	1537	2305	3074
площа господарств, що перевищують		11056	10439	9110	8069	8069	5016
показник рівень концентрації, %		71,94	67,93	59,28	52,51	52,51	32,64
площа с/г земель громади		15367,54					

Джерело: розраховано автором.

За рахунок зниження площі відносно якої обчислюються показники концентрації, адже площа орних земель нижча за площу сільськогосподарських загалом, спостерігається значне зростання рівня

концентрації. Два найбільших сільськогосподарських товаровиробники

обробляють понад 52% орних земель громади, а три найбільших майже 60%.

Також дешо порушується тренд стійкого зростання рівня концентрації обернено до показника концентрації.

У підпункті 2.3 ми вказували на доцільність обґрунтування допустимого рівня концентрації сільськогосподарських/орних земель у територіальних громадах, за яких концентрації вважається незначною.

Спираючись на попередні розрахунки для Коломацької та Нижньодуванської громад пропонуємо наступні допустимі рівні

концентрації сільськогосподарських земель: 60% для показника

концентрації 1% від площі сільськогосподарських/орних земель, 50% – 3%,

40% – 5%, 35% – 10%, 30% – 15% та 25% для показника концентрації 20%

від площі сільськогосподарських/орних земель (табл. 14). При цьому

відхилення до 5% для для одного чи двох показників концентрації не є

недоліком. Вважаємо, що саме такі значення є допустимими для

територіальних громад й їх дотримання сприятиме їх розвитку.

Таблиця 14. Порівняння допустимого рівня концентрації сільськогосподарських та орних земель на території Коломацької та Нижньодуванської громад

показник концентрації, %	1%	3%	5%	10%	15%	20%
Коломацька громада						
рівень концентрації сільськогосподарських земель, %	60,23	50,24	36,58	28,41	16,24	0
рівень концентрації орних земель, %	68,47	60,46	41,58	32,3	18,46	0
допустимий рівень концентрації, %	60	50	40	35	30	25
Нижньодуванська громада						
рівень концентрації сільськогосподарських земель, %	53,32	50,35	43,94	38,92	24,19	24,19
рівень концентрації орних земель, %	71,94	67,93	59,28	52,51	52,51	32,64
допустимий рівень концентрації, %	60	50	40	35	30	25

Джерело: розраховано автором.

Наведені в таблиці 14 результати моделювань та обчислень відображають та візуалізують усі зроблені нами вище висновки.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

В результаті проведених досліджень розкрито сутність поняття «концентрація земель» шляхом з'ясування сутності поняття «концентрація сільськогосподарського виробництва» під яким необхідно розуміти: «зосередження землі, засобів виробництва, робочої сили й обсягу виробництва продукції на одних і тих же підприємствах, що зумовлює збільшення їх розмірів».

Вивчення та аналіз міжнародного досвіду та проблематики в контексті концентрації сільськогосподарських земель дозволяє нам зробити висновок, що з зростанням концентрації земель стикаються країни на всіх континентах.

Протягом тривалого часу в Україні спостерігалась тенденція до концентрації сільськогосподарських земель агрохолдинговими компаніями.

Проте концентрація сільськогосподарських земель у власності та користуванні агрохолдингових компаній має негайний вплив на розвиток місцевих громад, оскільки призводить до значного зменшення можливостей зайнятості місцевого населення, впливає на скорочення доходів та обсягів надходжень до місцевого бюджету. Ця ситуація також сприяє відтоку людей зі сільських територій.

Один з ключових способів зниження концентрації сільськогосподарських земель в руках обмежених користувачів полягає в створенні сільськогосподарських обслуговуючих та виробничих кооперативів на території громади, які є інституціями колективної дії. На території Коломацької територіальної громади Харківської області виникає значний інтерес до колективних інституцій, таких як сільськогосподарські кооперативи, які об'єднують фермерів та виробників сільськогосподарської продукції. Зазначено плани створення чотирьох виробничих та двох обслуговуючих кооперативів на цій території. Для цих кооперативів розглядається виділення близько 10% сільськогосподарських земель, що

становить майже 2 500 гектарів. Загалом, ці кооперативи мають потенціал принести понад 5 мільйонів гривень нових надходжень до бюджету громади, при обробці до 2 500 гектарів сільськогосподарських земель. Це також призведе до покращання благополуччя членів кооперативів, кількість яких становить близько 200 осіб, і які будуть отримувати членські виплати в середньому на рівні 6,500 гривень щомісяця.

Щорічний дохід кожного кооперативу оцінюється на рівні близько 10 мільйонів гривень. Оскільки ці кооперативи є платниками єдиного податку шостої групи і не обкладаються ПДВ, вони повинні сплатити 5% від свого річного доходу до місцевого бюджету, що становитиме приблизно 500 тисяч гривень на кожен кооператив. Також передбачається, що члени кооперативів сплатять податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) в розмірі приблизно 700 тисяч гривень. Аналогічно, передбачається, що витрати членів кооперативів призведуть до непрямих надходжень до місцевого бюджету.

У пошуку методичних підходів до визначення рівня концентрації сільськогосподарських земель в окремих землекористувачів ми вивчили дві методики, а саме методику запропоновану д.г.н. Євгенією Маруняк та співавторами, а також методику запропоновану І.П. Купріяничик та А.Й. Дорошем. Методику останніх ми використали в наших дослідженнях та удосконалили її, зокрема здійснено розрахунки для Коломацької та Нижньодуванської територіальних громад.

Недоліками методики, які ми пропонуємо усунути є відхід від фіксованих показників концентрації, адже площа сільськогосподарських та орних земель на території різних громад різна та відповідно має визначатись для різних громад окремо одне від одного. Саме тому вважаємо, що показник концентрації має бути відносним і визначатись для кожної громади окреми відносно площі сільськогосподарських та орних земель на їх території.

Другим недоліком ми вбачаємо те, що відсутні показники та індикатори, за якими можна було б оцінити розраховані рівні концентрації за певними показниками концентрації. Саме тому ми пропонуємо для відносних показників концентрації, що складають 1%, 3%, 5%, 10%, 15% та 20% від площі сільськогосподарських/орних земель на території громади допустимі рівні концентрації земель, відповідно 60%, 50%, 40%, 35%, 30% та 25%. Саме такі допустивні рівні концентрації вважаємо оптимальними за результатами моделювання на території Коломацької та Нижньодуванської територіальних громад.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Концентрація виробництва та її вплив на економіку підприємств. Букліб. URL: <https://buklib.net/books/30855/>
2. Шворак А.М. Агрохолдинги і консолідація земель сільськогосподарського призначення. *Землеустрій і кадастр*. № 4. 2013. с. 36-42.
3. Гадзало Я.М. Наукові основи розвитку аграрного підприємництва та сільських територій за селозберігаючою моделлю / Я.М. Гадзало, В.М. Жук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2015. – 40 с.
4. Про холдингові компанії в Україні: Закон України від 15.03.2006 № 3528-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3528-15#Text>
5. Дорош О.С., Купріяничук І.П. Роль соціально-економічної й інституційної складових у формуванні й функціонуванні агрохолдингів в Україні. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2018, № 3. с. 12-19. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2016.03.012>
6. Hardin G. The Tragedy of the Commons // *Science*, 1968, Vol. 162, Issue 3859, pp. 1243-1248. DOI: 10.1126/science.162.3859.1243
7. Ostrom E. *Governing the commons: the evolution of institutions for collective action* // Indiana University. Cambridge university press. 1990.
8. Кількість державних сільгоспземель в Україні зменшилася на 3 млн га. *SuperAgroDom*. 2019. URL: <https://superagronom.com/news/8863-killkist-derjavnih-silgospzemel-v-ukrayini-zmenshilasya-na-3-mln-ga>
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 37. ст. 277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19>
10. Дорош О.С., Свиридова Л.А., Дорош А.Й. Перспективи набуття у власність територіальними громадами земель колективних

сільськогосподарських підприємств та реєстрація їх у кадастрі. *Системна взаємодія кадастрів: проблемні питання методологічного, інституційного та інформаційного забезпечення*. зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2019. С. 134-137.

11. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку передачі земельної частки (паю) в натурі із земель колективної власності членам колективних сільськогосподарських підприємств і організацій: наказ державного комітету України по земельних ресурсах від 4 червня 1996 р. №47/172/48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0047219-96>

12. Зіновчук В.В. Чи підходить Україні європейська модель сільськогосподарської кооперації? 2014. URL: [http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/706/1/Cooperative 2014 09-18.pdf](http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/706/1/Cooperative%202014%2009-18.pdf)

13. Зіновчук В.В. Організаційно-правові засади становлення сільськогосподарської кооперації в Україні. *Вісник Житомирського національного агроекологічного університету*. 2012. № 1(2). С. 3-12.

14. Кудінов А.С. Кредитне обслуговування сільськогосподарських кооперативів: автореф. дис. канд. екон. наук: 12.00.09. К, 2007. 20 с.

15. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1997. № 039. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80>

16. Як і навіщо створювати сільськогосподарський кооператив на території старостинського округу. *Децентралізація*. 2018. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/8372>

17. Все про сільськогосподарські кооперативи. *Kurkul*. 2019. URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/531-vse-pro-silskogospodarski-kooperativi>

18. Що таке Кооператив. *Coop Академія*. 2017. URL: <http://www.coop-academy.com.ua/shcho-take-kooperatyv>

19. Was ist solidarische Landwirtschaft? *Solidarische Landwirtschaft*. 2020. URL: <https://www.solidarische-landwirtschaft.org/das-konzept>

20. На придбання техніки для сільськогосподарських кооперативів виділили 380 млн грн. *AGRONEWS*. 2020. URL: <https://agronews.ua/news/na-ptydbannia-tekhniky-dlia-sil-s-kohospodars-kykh-kooperatyviv-vydilyly-380-mln-hrn>

21. Zoomers, A. (2010) Globalisation and the Foreignisation of Space: Seven Processes Driving the Current Land Grab

22. Маруняк Є., Лісовський С., Голубцов О., Чехній В., Фарион Ю., Амосов М. Дослідження впливу концентрації сільськогосподарських земель на довкілля та суспільство в Україні. Екодія. 2020. URL: <https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/doslidzhennia-kontsentratsii-full.pdf>

23. Land Grabbing and Its Implications for Economic, Social and Cultural Rights. URL: <https://www.cesr.org/land-grabbing-and-its-implications-economic-social-and-cultural-rights>

24. What is land grabbing and why land acquisitions are destroying the planet. URL: <https://www.lifegate.com/land-grabbing>

25. Hall, Ruth. (2012). The Next Great Trek? South African Commercial Farmers Move North. *Journal of Peasant Studies – J PEASANT STUD.* 39. 823-843.

26. Saturnino M. Borras Jr. and Jennifer C. Franco. Political Dynamics of Land-grabbing in Southeast Asia: Understanding Europe's Role. Transnational Institute. Amsterdam, January 2011

27. International Land Deals for Agriculture. Fresh insights from the Land Matrix: Analytical Report II. URL: https://dev.landmatrix.org/documents/47/Analytical_Report_II_LMI_English_2016.pdf

28. Saturnino M. Borras Jr, Cristóbal Kay, Sergio Gómez & John Wilkinson (2012) Land grabbing and global capitalist accumulation: key features in Latin America, *Canadian Journal of Development Studies. Revue canadienne d'études du développement.* 33:4. 402-416. DOI: 10.1080/02255189.2012.745394

29. Transnational Institute: Sylvia Kay, Jonathan Peuch, Jennifer Franco. Extent of farmland grabbing in the EU. 2015. <http://www.europarl.europa.eu/studies>

30. Elena-Ana Popovici, Bianca Mitre'a and Irena Mocanu. Land concentration and land grabbing: Implications for the socio-economic development of rural communities in south-eastern Romania. *Outlook on Agriculture*. 2018.

31. Herre, Roman. Land concentration, land grabbing and options for change in Germany. – In 'Land concentration, land grabbing and people's struggles in Europe', Published by the Transnational Institute (TNI). 2013. – P. 62-68.

32. Onorati, Antonio and Pierfederici, Chiara. Land concentration and green grabs in Italy: The case of Furtovoltico in Sardinia. – In 'Land concentration, land grabbing and people's struggles in Europe', Published by the Transnational Institute (TNI), 2013. – P. 70-91.

33. Ody, Morgan. Land Grabbing, 'Artificialization' and Concentration in France: Causes, Consequences and Challenges. In 'Land concentration, land grabbing and people's struggles in Europe', Published by the Transnational Institute (TNI) 2013. – P. 92-95

34. Qane Visser & Max Spoor (2011) Land grabbing in post-Soviet Eurasia: the world's largest agricultural land reserves at stake, *The Journal of Peasant Studies*, 38:2, 299-323, DOI: 10.1080/03066150.2011.559010.

35. Купріянич І.П., Дорош А.Й. Методика обчислення частки концентрації сільськогосподарських земель для об'єднаних територіальних громад // Управління та раціональне використання земельних ресурсів в новостворених територіальних громадах: проблеми та шляхи їх вирішення:

Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Херсон, 04-05 березня 2020 року: тези доповіді. Херсон, 2020, с. 53-57.

36. Борщ А.Г. Фінансові аспекти організації діяльності вітчизняних агрохолдингів. *Збірник наукових праць Таврійського державного*

агротехнологічного університету. Серія: економічні науки. 2012. № 2 (18).
с. 42-49.

37. Top 100 латифундистів України. Latifundist. URL:

<http://Latifundist.com/rating/top100#110>

38. Безуханич Ю.М. Розвиток земельних відносин в умовах формування ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Кваліфікаційна робота рівня вищої освіти «Магістр». Львівський національний університет природокористування. Дубляни. 2022. 86 с.

39. Сутінки агрохолдингів: як війна змінить сільське господарство

України. Економічний форсайт. Mind. 2022. URL:

<https://mind.ua/publications/20245288-sutinki-agroholdingiv-yak-vijna-zminit-siliske-gospodarstvo-ukrayini>

40. Ренкінг агрокомпаній, які виявилися найефективнішими в період

повномасштабного вторгнення. Mind. 2023. URL:

<https://mind.ua/publications/20257121-renking-agrokompanij-yaki-viyavilisya-najefektivnishimi-v-period-povnomasshtabnogo-vtorgnennya>

41. Dorosh Olha, Fomenko Viacheslav. (2023). Transformation of the

business basis and forms of agricultural production management under the

conditions of the martial law. V International Scientific and Theoretical Conference «The current state of development of world science: characteristics and features» (June 2, 2023, Lisbon, Portugal), 60-62.

<https://previous.scientia.report/index.php/archive/issue/view/02.06.2023>

42. Дорош О.С., Дорош Б.Й., Застулка Ілля-Олександр Ю. Вплив інституційних факторів на інклюзивний розвиток громад // Формування сталого землекористування: проблеми та перспективи / збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 11-12 листопада 2021 року: тези доповіді. К., 2021. с. 63-66.

43. Стратегія розвитку Коломацької селищної об'єднаної територіальної громади / Харківський центр розвитку місцевого

самоврядування. 2019. URL: http://kolomak-rada.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/Strategiya-Kolomatskovi-OTG_kintseva-versiya.pdf

44. Еколого-економічні основи просторового планування землекористування територіальної громади [за заг. ред. д.е.н., проф., академіка НААН України Ш.І. Ібатулліна]. Київ: «Компринт», 2023. – 164 с.

45. Стратегія розвитку Нижньодуванської селищної ОТГ до 2024 року. 2020. URL: <https://nduvanska-gromada.gov.ua/strategiya-rozvitku-nizhnoduvanskoj-selischnoj-otg-do-2024-roku-16-09-58-16-12-2020/>

46. Яворський П., Вдовенко Ю. Економічний профіль, Луганська область, Нижньодуванська об'єднана територіальна громада. 2019. 31 с.

47. Публічна кадастрова карта. 2022. URL: <https://map.land.gov.ua>

48. Dorosh O., Dorosh I., Butenko Ye., Svyrydova L., Dorosh A. Methodology of spatial planning of agricultural land use. // Scientific Papers. Series “Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development”. Vol 20, Issue 1, 2020, p. 173-180. http://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol_20_1/Art23.pdf

49. Дорош А.Й. Опитування жителів громад, як базис для формування стратегічної довгострокової мети для розвитку громади.

Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2019. №4. С. 39-49. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2019.04.05>

50. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України.

Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20?fbclid=IwAR1v7BQOPjXV8JIG7mYm07DJcGwhe8PVzg9XK8ALfzwYygEzCPjkG80y0CE#Text>

51. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку передачі земельної частки (паю) в натурі із земель колективної власності членам колективних сільськогосподарських підприємств і організацій

наказ державного комітету України по земельних ресурсах від 4 червня 1996 р. №47/172/48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0047219-96>

52. Юрченко Е. Консолідація с/г земель: найпоширеніші складності та перешкоди. *Agroportal*. 2020. URL: <https://agroportal.ua/ua/views/blogs/konsolidatsiya-skh-zemel-samyeraspromstvennye-slozhnosti-i-prepyatstviya>

53. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо консолідації земель: проект Закону України. Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/723869>

54. Steiermärkisches Rechtsinformationssystem des Bundes. Zusammenlegungsgesetz. 1982. URL: <https://www.ris.bka.gy.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=LStmk&Gesetzesnummer=20000883>

55. Moreau C. The French Organic Sector / L'Agence BIO, France. BIOFACH. Nuremberg. February 13th 2013. URL: http://www.orgprints.org/23345/13/moreau-2013_BiofachODN_french_market_AgenceBio.pdf

56. Morison J., Bragg R., Pretty J. Survey and Analysis of Labour on Organic Farms in the UK and Republic of Ireland. *International Journal of Agricultural Sustainability*. 2005. № 1 P. 24-43. DOI: <https://doi.org/10.1080/14735903.2005.9684742>

57. Європейська органічна філософія підкорює Україну, а українська органічна продукція – світ. *Землевпорядний вісник*. 2019. № 7. С. 16-19.

58. Чудовська В.А., Шкуратов О.І., Кипоренко В.В. Еколого-економічний механізм розвитку органічного сільського господарства: теорія і практика: монографія. Київ: ДКС-Центр. 2016. 332 с.

59. Салюта В.А., Дорош А.Й. Аналіз ефективності впровадження реформи децентралізації влади в контексті самодостатності ТГ. *Збалансоване природокористування: традиції, перспективи та інновації: Міжнар. наук.-практ. конф.* Київ, 2018. С. 56-59.

60. Органічне виробництво в Україні. Інформаційно-аналітичний портал АПК України. 2020. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/organichne-virobnictvo/organichne-virobnictvo-v-ukrayini>

61. Христенко Г.М., Герасимів З.М. Організаційно-економічний механізм ефективного розвитку органічного агровиробництва. Економічний форум. 2018. № 3. С. 65-71.

62. 5 фактів про органічне землеробство в Україні. Землевпорядний вісник. 2019. № 1. С. 30.

63. Дорош О.С., Мельник Д.М., Свиридова Л.А. Реформування системи управління земельними ресурсами в умовах децентралізації влади. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2016. № 1-2. С. 16-25. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2016.01.016>

64. Рентабельність органічного землеробства в Україні складає 300 %. SuperAgroDom. 2018. URL: <https://superagronom.com/news/3330-rentabelnist-organichnogo-zemlerobstva-v-ukrayini-stanovit-300>

65. Рентабельність органічного ягідництва в Україні сягає 200 %. SuperAgroDom. 2018. URL: <https://superagronom.com/news/5862-rentabelnist-organichnogo-yagidnistva-v-ukrayini-syagaye-200>

66. Держава компенсуватиме вартість сертифікації органічного виробництва. GrowHow. 2020. URL: <https://www.growhow.in.ua/derzhava-kompensuvatyme-vartist-sertyfikatsii-orhanichnoho-vyrobnystva>

67. Дорош О.С., Купріянич І.П. Роль соціально-економічної й інституційної складових у формуванні й функціонуванні агрохолдингів в Україні. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2016. № 3. С. 12-19. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2016.03.012>

68. Глотова І. Гойдалка рентабельності: як змінюються заробітки на різних культурах. Agravery. 2017. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/gojdalka-rentabelnosti-ak-zminuutsa-zarobitki-na-riznih-kulturah>

69. Петрусенко І. Платники єдиного податку – юридичні особи: особливості перебування на спрощеній системі. Бухгалтер&Закон. 2016. № 13. URL: https://bz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/BZ008800

70. Оподаткування кооперативних виєлат і виєлат на майнові паї членам сільгоспокооперативу. Інтерактивна бухгалтерія. 2017. URL: <https://interbukh.com.ua/ua/documents/onenews/110717>

71. Хотенко О., Смірнова О. Податкові джерела доходів місцевих бюджетів / Інститут податкових реформ. 2017. URL: <https://ngoipr.org.ua/news/podatkovi-dzherela-dohodiv-mistsevyh-byudzhetyv>

72. Як заробляти на вирощуванні органічних ягід. Agroreview. 2020. URL: <https://agroreview.com/news/yak-zaroblyaty-na-vyroshchuvanni-organichnyh-yahid>

73. У скільки обійдеться відкриття підприємства з вирощування ягід в Україні. Agravery. 2017. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/u-skilki-obijdetsa-vidkritta-pidpriemstva-z-virosuvanna-ahid-v-ukraini>

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП **Додатки** України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

Розрахунок потенційного економічного ефекту від створення виробничих кооперативів на території Коломацької ТГ, тис. грн*

Стратегічні заходи	Економічний ефект			Власні надходження до місцевого бюджету					
	витрати		вторинні витрати надавачів товарів/ послуг	витрати		нові надходження			баланс
	здійснені на території громади	з них на місцеві товари/ послуги		від запровадження стимулюючих заходів	від припинення попередньої діяльності	прямі		непрямі, від зростання витрат на місцеві товари/ послуги	
			від сплати земельного податку	від сплати інших місцевих податків					
Формування виробничих кооперативів, що займаються вирощуванням органічних польових культур	34365000	10374000	2621500	800000	100000	200000	3511500	102430	2913930
утворення кооперативів	5000	4000	1500	0	0	0	0	30	30
формування земельних масивів та ділянок кооперативів	100000	70000	20000	0	0	0	3500	400	3900
закупівля сільськогосподарської техніки	9000000	0	0	0	0	0	0	0	0
інфраструктурне облаштування земельних масивів кооперативів на основі відповідних проектів із землеустрою	1200000	300000	100000	0	0	0	8000	2000	10000

сертифікація органічного виробництва	60000	0	0	0	0	0	0	0	0
ведення виробничої діяльності	24000000	10000000	2500000	800000	100000	200000	3500000	100000	2900000
формування виробничих кооперативів, що займаються вирощуванням органічних фруктів/ягід	36715000	7554000	2019000	60000	25000	20000	2402500	50380	2387880
утворення кооперативів	5000	4000	1500	0	0	0	0	30	30
формування земельних масивів та ділянок кооперативів	50000	30000	10000	0	0	0	1500	200	17000
закупівля сільськогосподарської техніки	6500000	0	0	0	0	0	0	0	0
інфраструктурне облаштування земельних масивів кооперативів на основі відповідних проектів із землеустрою	100000	20000	7500	0	0	0	1000	150	1150
сертифікація органічного виробництва	60000	0	0	0	0	0	0	0	0
ведення виробничої діяльності	30000000	7500000	2000000	60000	25000	20000	2400000	50000	2385000

*Джерело: [44, с. 101-102]